ربيع الاول ۲۹ ۱۳۲۶ پنجشنبه آ پریل ۱۷ ۱۹۰۸

شورا

آبونه بدلی : سنه‌لك : ۴، آلتی آیلق ۲ روبله ۲۰ کاپك.
« وقت » برلن برگه آلوچیلارغه :
سنه‌لك ۷، آلتی آیلق ۳ روبله ۸۰ کاپك در .

آدرس :
Редакція «ШУРО» Оренбургъ — Rédaction du «Chouro» Orenbourg.

اورنبورغده اون بیش کونده بر چققان علمی وادبی مجموعه‌در. نومر ۸

مشهور آدملر واولوغ حادثه‌لر

ایدکی میرزا

۸۲۲ — ۱۴۱۹

منغت قبیله‌سندن قتلق قبا اسمنده بر کیمسه‌نك اوغلی اولان اوشبو ذات ، حیله‌کار ، جسارتلی ، غیرتلی بر کیمسه اولوب آلتون اوردا حکومتنده حتی مامای میرزا عصرنده نفوذ صاحبی اولمقله سیاست وتدبیر طوغرولرنده اولوغ بر اورن آلمشیدی (۱) . بر طوغمه قز قارنداشی تیمر قتلق خان نکاحنده اولمشدر. ایلك وقتنده توقتامیش خان اوزرینه نوکر (ملازم) وصوکره‌ده میسره امیری اولدی . بر سبب ایله توقتامیش خاننك آچیغینه اوچرادی وآنك اولدرتوندن قورقوب ، سمرقندشهرینه تیمرلنك حضورینه قاچدی وتیمرلنکنی توقتامیش خان اوستنه کلورگه قوتورتوب نهایت ۷۹۳ — ۱۳۹۱ تاریخنده کندیسی دلیل اولەرق تیمرلنکنی دشت قبچاق اوستنه آلوب کلدی (۲) .

توقتامیش خاننك «میسره» عسکرلری ایدکی میرزا قبیله‌سندن عبارت اولدیغی ایچون ، صوغش باشلاندیغی ایله ، توقتامیش خاننی صوغش میداننده قالدروب اوزلرینك قاچواری حقنده ایدکی طرفندن کشی یبارلوب تعلیمات ویرلمشیدی . بناء علیه توقتامیش خان ایله تیمرلنك «قوندزچه» اسملو اورنده بر برینه

(۱) صالاویوف .

(۱) عجائب المقدور. بیت ۵۸ .

اوچراشوب صوغش باشلادقلری صوڭ، اڭ قزو بر نقطه‌غه کلدیکنده توقتامیش خاننڭ میسره عسکری (ایدکی قبیله‌سی) بوزلدی. اوشبو سببدن توقتامیش خان منهزم اولوب قاچارغه مجبور اولدی. تیمرلنك‌ده «ایدل» یبلغه‌سینڭ مشرق طرفینی تمام‌ایر کنلب تالادی، بیشبیڭ باش قز ایله اوغلان اسیر آلوب عسکرلرینه تقسیم ایتدی، مسلمه‌لرنی جاریه اورننده استعمال ایلدیلر.

تیمر عسکرنده توقتامیش خاندن قورقوب قاچمش اوردا شهزاده‌لرندن تیمر قتلق، کونچه اوغلان (هر ایکیسی روس خان — ارص خان اوغللریدر) اولنور ایدی.

ایدکی میرزا: «توقتامیش خاننڭ مغلوب اولمقینه بنم قبیله وقومم سبب اولدیلر، اگرده آنلر بو حالده قالورلر ایسه، توقتامیش خان کونلرنڭ برنده انتقامنی آلور، هربرینی قتل ایلر، شونڭ ایچون بن آنلرنی برابر آلوب کلور ایدم وجمله‌مزده سزنڭ سایه‌گزده عمر اوزدرر ایدك» دیه تیمردن رخصت صوردی. تیمرلنك رخصت ویردیکینه کوره امیرلردن برینی اوزینه یولداش ایدوب قبیله‌سی طرفینه کتدی. تیمرلنك، ایدکینی یباردیکینه اوکنوب کیرو چاقرر ایچون آرتندن کشی یبارسه‌ده ایدکی قایتمادی.

شویله ایدوب ایدکی تیمرلنك کوچی ایله توقتامیش خاندن انتقام آلدی وصوڭره تیمرلنك‌نڭ اوزینی‌ده آلدادی (١). اوشبووقت تیمر عسکرنده اولان قتلق تیمر بن روسخان هم تیمرلنك رخصتی ایله بر طرفه کتمشیدی، اول هم کیرو آنڭ حضورینه وارمادی.

(١) عجایب المقدور. بیت ٦٤.

تیمرلنك ایدکی‌نڭ کلمگندن امیدنی اوزوب اوزینڭ سمرقندینه قایتور ایچون یایق یبلغه‌سندن چیقوب سفر ایتدی.

ایدکی، بوقاریده اسمی مذکور اولان شهزاده تیمرقتلق بن روس‌خاننی خان کوتاروب، توقتامیش خان ایله نیچه دفعه‌لر صوغشدی ایسه‌ده هر دفعه‌سنده مغلوب ومنهزم بولور ایدی، اون‌بشنچی مرتبه صوغشلرندن صوڭ ایدکی تمام یوغالوب نه یرده ایدیکی‌ده بلنمامشدر. بونلرنڭ بویله صوغشلرندن بیزار اولوب پك کوب قبیله‌لر وبو جمله‌دن‌ده آقطاو وقاره‌بغدان مسلمانلری روسلر آره‌سینه هجرت ایدوب یرلشمشلردر (١). (بونلر طبیعی صوڭره چوقنمش اولورلر، احتمال‌که بغدانوفلر، اوشبو طائفه‌لرگه منسوب فامیلیه‌لر اولور).

توقتامیش‌خان، ایدکی احوالنی تیکشروب، سلامت یاکه وفاتنی صوراشوب طوردیغی بر وقت قفقاز طرفندن تکرار تیمرلنك هجوم ایتدی و«ترك» صوی بوینده مشهور ماجراده توقتامیش خان مغلوب ومنهزم اولدی.

تیمرلنك قایتوب کتدیکی صوڭ هرنه‌قدر توقتامیش خان «سرای» شهرینی تعمیر ایدوب، کندینڭ الوغ خان ایدیکنی اعلان ایتمش وروس هم لیتوا کنازلرینه خبرویرمش ایسه‌ده کیناتدن ایدکی میرزا تیمرقتلق اسملی خان اسمندن ظاهر اولوب «سرای» غه هجوم ایتدی وتوقتامیش خان‌ده لیتواده «کیف» شهرینه قاچدی.

ایدکی، قتلق تیمرخان اسمندن لیتوا کنازی ویطوفت اوزرینه: «توقتامیش بزم

(١) عجایب المقدور

دشمنمزدر، آنڭ سزده سلامت طوردیغی بزگه معلوم، یاننده نه قدر خزینه‌سی وار ایسه جمله‌سینی اوزگه آلوب قالده کندیسنی بزگه ویر!» دیه ایلچی یباردی. ویطوفت ایسه «بن توقتامیش خاننی ویرمیم، اما خان ایله اوزم کورشورگه قصد ایتمکده‌یم!» دیه جواب ویردی و اوزینڭ ایلکدن حاضرلمکده اولان عسکرینی برابر آله‌رق تیمرقتلق خان طرفینه یوردی. خان ایسه تکرار ایلچی یباروب: «بن سنڭ شهرڭی آلمادم ویرڭه کرمادم، نیچون بنم یرمه عسکر ایله کلدڭ؟» دیسه‌ده ویطوفت: «بتون یر یوزینی الله بڭا ویرسه کرك، سن بڭا اوغل حکمنده و بن سڭا آتا حکمنده اولورم، هر ییلنی بڭادان ویررسن، اگرده اوغل اورننده طوررغه رضا اولماز ایسه‌ڭ اول وقت بڭا قل اولورغه رضا اولورسن، بتون اوردا بڭا تابع اولور، بوندن صوڭ آلتون اوردا طرفندن صوغلاچق تنکه‌لرده لیتوا کنازلگی کلیمه‌سی (نشان) اولسون!» دیدی.

بوڭا فکرلب جواب ویرر ایچون تیمرقتلق خان اوچ کون مدت ایله فرصت صورادی. اوشبو وقت تیمرقتلق خان آرتندن ایدکی قارت‌ده کلوب یتدی، ویطوفت طرفندن قویلمش شرطلرنی کوروب: «بوڭا رضا بولغانچی اولگانمز یخشی، بز اویله شیلرگه رضا اوله‌چق خلق دگلمز» دیدی و قارا قارشو سویلاشور ایچون دیه ویطوفت‌نڭ اوزینی چاقرتدی. ییلغه‌نڭ بر طرفنده ویطوفت و ایکنچی طرفنده ایدکی اولدیغی حالده ایدکی: «اوزکنڭ قارت اولدیغڭ سببلی بزم یاش اولان خانمزنی اوغل اورننده اعتبار ایدرگه، آقچه‌مزغه کلیمه‌ڭزنی قویارغه تکلیف ایتمشسین، اویله ایسه بن سندن قارت اولدیغم ایچون سنی اوغل حکمنده کوررگه و آقچه‌ڭزغه کلیمه‌مزنی قویدررغه حقم اولسه کرك» دیه سویلادی. ویطوفت بوڭا آچیغلانوب و ایلکدن حاضرلمش عسکری وخصوصا آنلر آراسنده غایت بهادر اولان توقتامیش عسکری اولدیغندن غرورلانوب، عسکرینه صوغش امری ویردی.

ایلك حالده ویطوفت عسکری، ایدکی عسکرینه غالب بولدی، فقط شول وقت قتلق تیمرخان، اوزینڭ صاقلق عسکری ایله ویطوفت عسکرینڭ آرتینه توشه باشلادی، تیگز یر اولدیغی سببلی پوشکه‌لر لازم درجه‌ده اشلاما دیلر، اخیرده‌ده ویطوفت عسکری منهزم اولوب، قاچارغه کرشدیلر. بونلرنڭ قاچدقلرینی کوردیکنده توقتامیش خان اوزینڭ تبعه‌سنی برابر آلوب بر طرفه کتدی.

ایدکی قوماندا‌سنده اولان عسکرلر ویطوفت عسکرینڭ یوکلرینی غنیمت آلدیلر و اوزلرینی‌ده بشیوز چاقرم یرده اولان «کیف» شهرینه قدر قوغدیلر. «کیف» شهرینه یتدیکلرنده لیتوالیلر صلح صوراب اوچ بیڭ، ایکنچی روایته کوره بشیوز صوم آقچه ویروب قوتقاروب قالدیلر. پیچورسکی مناستر اوز صوماسندن ۳۰ صوم ویردی. اوشبو صوغشده یکرمی قدر کناز اولدرلدی (۱). اوشبو صوغش نتیجه‌سی اوله‌رق تاتار عسکرینڭ بهادرلغی تکرار کورلدی، ایدکی‌ده اوزینه دشمن اولان توقتامیش خاننگ ضررکتروندن خلاص اولدی. روسلرده لیتوالیلرنگ یمان فکر ایدولرندن امین اولدیلر. بو واقعه ۸۰۱ — ۱۳۹۹ ده اولمشدر.

---

(۱) صالاویوف

تیمر قتلق خان طرفندن یازلمش بر یرلیغ مستفادالاخبارده نقل ایدلمشدر (١) . مذکور یرلیغ ٨٠٠ ده- پارس ییلی ٦ نچی شعبان- « اوزو » صوی بوینده « موچران » اسملی اورنده یازلدیغی آخرنده بیان ایدلنور.

تیمرقتلق وفات اولدیغنده (٨٠٣ - ١٤٠٠) ده ایدکی میرزا، بونڭ قارنداشی اولان (٢) شادی بك نی وبونڭ صوڭنده قارنداشی فولاد بك نی وبوندن صوڭ بونڭ طوغمه سی تیمرنی خان نصب ایتدی .

آلتون اورداده خانلرنڭ آلماشنوب تورمقندن روسلر قاشنده اوردانڭ اولگی اعتباری بتوب ، کنازلر ایسه «سرای» دن کلمش فرمانلرغه التفات ایتماز اولمشلر ایدی . ایشته ایدکی میرزا بو حالنی تحمل ایدهآلمادیغندن بوڭا بر چاره بولمق قصدیله مسقوا اوستینه سفر ایدرگه قرار ویردی و ١٤٠٨ — ٨١١ تاریخنده فولاد تیمرنی خان نصب ایتدیکی صوڭ عسکری ایله مسقوا اوستینه سفر ایتدی (٣) .

مسقوا کنازی واسیلی بونی ایشدوب مسقوانی صاقلار ایچون دیه عسکر حاضرلدی ایسه ده خاتونی وبالالرینی برابر آلهرق مسقوادن چیغوب کاستروما شهرینه قاچوب کتدی . مسقوا خلقی ایسه غایت قورقشدیلر ، اوشبونی فرصت بیلوب اوغری واوصاللر مسقوانی تالارغه کرشدیلر ، پاسادنی یاندردیلر . ایدکی میرزا پریصلاول، راستوف، دیمتریف، سیرپوخ وغیر بو کبی شهرلرنك جمله سینی ضبط

(١) ج ا بیت ١١٢- ١١٣ .

(٢) بو ایسه عجائب المقدور سوزیدر . بیت اما مستفاد الاخبارده شادی بك تیمر قتلق خانڭ اوغلی اولمق اوزره کوسترلمشدر .

(٣) کارامزین وصلاویوف

ایتدی . ونویابر ٣٠ نچی کون تاتار عسکری مسقوا تیره سنده کورله باشلادی .

ایدکی ، کریمل آستونده راحت طورا باشلادی وقش کونلرینی « قولومنه » شهرنده کچرمکنی قصد ایلر ایدی . توقتامیش خاننڭ آطشدیغی سببندن اشی اوکڠایسز اولدیغنی فکرلب ، مسقوانی یالکز آچقدروب آلمق فرضنی قوروب قویمش ایدی .

بر آز کونلر صوڭ ایدکی ، صلح ایتمك قصدنده اولدیغنی مسقوالیلرگه بیلدردی . مسقوا خلقی بو خبردن تعریف ممکن دگل درجه ده شادلاندیلر وفرصتنی غنیمت بیلهرك بونی قبول ایتدیلر . اوچ مڭ صوم آقچه تولادیلر . بوندن صوڭ ایدکی میرزا بتون عسکرینی برابر آلهرق ٢١ نچی دکابرده اورداغه قایتوب کتدی . مسقوا خلقی بونڭ سببنی اصلا آڭلامادیلر . ونیندای بیوك بلادن قورتلدقلرینه نه معنا وبررگه ده بیلمادیلر . مگرده بو وقت شهزاده لردن بری «سرای» ده عسکر یوقلغنی فرصت بیلوب ، هجوم ایتمکده ایدی ، اوشبو سببدنده خان ، ایدکی میرزانی چاقروب خط یازمشیدی . (روس مؤرخلری شویله دیورلر ، حقیقتنی ایسه الله بیلور) .

اورداغه قایتوب واردیغنده ایدکی میرزا یولده (٤) بر مکتوب یازوب واسیلی اوزرینه یباردی . مکتوبنڭ مضمونی ایشه بوبلهدر:

ایدکی دن واسیلی گه ، شهزاده لر وکنازلرگه سلام . الوغ خان حضرتاری عسکر ایله بنی سکا یباردی . شونڭ ایچون که سز توقتامیش خان بالالرینی اوز یرگزده صاقلاب طوراسز . بزم سوداگرلرمزگه وباشقه تبعه لرمزگه جبر ایتمکـکز شویله

(١) کارامزین .

طورسون حتی حرمتلو ایلچیلرمزگه ده لازم قدر اکرام کوسترمیسز، ایلك عادتلر شویله ایدیمی؟ سز بونی قارتلردن صوراگز! روس یرلری بتون بتونه بزم الوسمزدن حساب ایدلنه ایدی، داننی وقتنده طابشررلر ایدی. ایلچیلرمز اوردا قوناقلری اوله‌لر ایدی. سز اوزگزنڭ نه معامله‌ده اولدیغگزدن خبرگز یوقدر. تیمر خان اوتوب کتدی، سن آنڭ یوزینی ده کورمادڭ، کناز وبایارلرگنی یدارمادڭ! شادی بك خان خانلق منصبنده سکز ییل طوروب اوتدی؛ سن همیشه آنڭ حضورینه‌ده وارمادڭ، شمدی فولادنڭ خانلق ایتوینه اوچونچی ییل اولدی، حالبوکه الوسنڭ الوغ کناز ندن اولدیغڭ حالده همیشه اوردا غه کلدیگڭ یوق سنڭ بر اشڭ‌ده یخشی دگل. فیدور قوشقا بایارز مانندەسزنڭ ایشگز یخشیلقده وطوغریلقده ایدی، هم ده اول وقت سزنی خاننڭ خیرخواهلرندن حساب ایته‌لر ایدی. اما آنڭ اوغلی شمدی لیاقتسزدر. خزینه‌چی ایوان وسنڭ دوستڭ نه أیتور بولسه شوگا اشانوب طوراسن، قارت زیمسکیلرنڭ سوزلرینی دڭلامازسن. سنڭ بو عملڭ الوسنڭ فقیرلنوینه گنه سبب اولدی. اگرده یخشی کناز بولوب طوررغه نیتڭ بولسه، قارت بابالردن ایلیه ایوان اوغلینی، پیتر قنسطنطین اوغلینی، ایوان نیکیته اوغلینی وباشقه‌لرنی چاقروب مشورت ایله وآنلرنڭ ویرمش عقللرینه کوره اسکیدن قالمش دانلرنی، جانی بك خان عصرنده اولدیغی کبی شول بابالرنڭ بری ایله یبار! تاکه آخرده اوزگنڭ حکمدارلغگنی یوغالتورغه سبب اولمازسین!. خان حضرتلرینه. «خلقمز فقیر، دان جیوب بولمی» دیه یازمش مکتوبلرگنڭ جمله‌سی یالاندر. بز حاضر روسلرنی کوروب بیلدك وتیوشلی معلومات آلدق، شوگا کوره سن هر بر ایکی صوقا باشندن بر صوم بیغمقده ایمشسین، اول کموشلر نه یرگه کیته‌در؟ خرستیان یرلری یخشی طورسون دیسه‌گز داننی کامل ویخشی یبار! خواجه‌سندن قاچمش قل کبی اولمه! حسابلا، فکرله! (۱)

بو مکتوب اوشبو ییلنڭ آخرنده یاکه ۱٤۰۹ نچی ییلنڭ اولنده یازلمشدر. بو وقتده ویلیکی کناز واسیلی اورداده اختلال وارلغنی ایشتمش ایدی شونڭ ایچون مکتوب موجبی ایله عمل ایدرگه لزوم کورمامشدر.

اوشبو وقتلرده تیمر قتلق اوغلی تیمرخان «سرای» غه هجوم ایتدیکی سببلی فولاد خان ایله ایدکی میرزانی قاچارغه مجبور ایتدی. آز وقت صوڭ توقتامیش خان اوغلی جلال الدین «سرای» غه کلوب تیمرخاننی خانلقدن قوغوب یباردی.

فولاد خان ایله ایدکی میرزا قاره دگیز الوسنه قاچدیلر وقاره دگیز الوسنی بالکل اوردادن آیروب، مستقل خان اولدیلر. (فولادنی خان ایدوب اوزی همیشه آنڭ اسمندن ایش یورتمش اولسه کرك، قریم خانلغینڭ ابتداسی اوشبو وقتدن حسابلانور).

۱٤۱۶ — ۸۱۹ تاریخنده ایدکی، لیتوا

(۱) کارامزین‌دن آلندی. ح. ل. باب ۲

کنازی ایله صوغشوب غالب اولـدی وبتون مملکتنی خراب ایتدی؛ هرنه قدر «کیف» شهرینڭ کریپوستنی بوزه آلماسه‌ده، تیره یاننده اولان کلیسه‌لرنی، پیچورسکی مناستر‌نی یاندردی، بیگلر ایله اسیر آلوب کتدی. بعض مؤرخلر خبری درست اولور ایسه اوشبو وقت «کیف» شهری بوشاب قالمشدر.

بوندن صوڭ ایدکی، ویطوفت اوزرینه صلح ایتمکچی اولوب ایلچی یباردی وآنڭ ایله قزل طولا یابلغان اوچ دوه و ٢٧ عدد آت بولاڭ ایتدی واوشبو مضمونده مکتـوب یازدی:

الوغ کناز! اوز هنرمزنی کورسته طورغاچ صوغش طوغروسنڭ برآز آرتدروب یباردڭ، قارتلغمزنڭ ضرری تیکدی. ایمدی قالان عمرمزنی صلح اوزرنده طوریق. بزم دشمنلغمز ایچون توگلمش قانلر شمدی برگه سکوب بتدی. هر ایکیمزگه قایغو کتورمکڭ اولان سوزلرنی بیل تاراتدی. صوغش، بزم بوره‌کمزده اولان یالقوننی بتردی، صو اوتنی سوندردی.

بوندن صوڭ ویطوفت ایله ایدگی میرزا صلح ایتـدیلر (١). ایدکی میرزانڭ بوبله روشده غلبه ایدوب‌ده، صوگره اوزی صلح ایدرگه اجتهاد ایدوینڭ سـببی ایدگی‌نڭ قانلاوسز وساده آدم ایدیکینه دلیل دگلدر. بلکه اوشبو وقت «سرای» ده خـان اولان کریم بیردی بن توقتامیش خان ایـله ویطوفت آراسی بوزولمشیدی. ایشته ایدگی، کریم بیردی خاندن انتقام آلمق قصدیله ویطوفت ایله بوبله صلح ایدرگه مجبور اولمشدر. زیرا ویطوفت، کریم‌بیردینی‌خانلقدن توشروب جوجی نسلندن بتون قپچاق ومنغول کنازی عنوانی ایله بیتسابول اسمنده برشهزاده‌نی خان نصب ایتمش وخانلره مخصوص اولان بورڭ هم طون کیدرمشیدی. کریم بیردی اوشبو یڭی خان ایله صوغشوب یکدی واسیر آلوب باشینی کیسدی.

توقتامیش‌خان اوغلی جلال‌الدین «سرای» غه کلوب تیمر خاننی اورننددن قوغدی. بو واقعه ایسه ٨١٤ — ١٤١١ تاریخی‌حدودنده‌ایدی. بوندن صوڭ توقتامیش خان اوغلی قادر بیردی ایدکی میرزا ایله اوچراشوب «ایدل»یلغه‌سی بوینده قاتیغ صوغشدیلر. اوشبو صـوغشده قادر بیردی مقتول وایـدکی میرزا مجـروح وعسکری‌ده منهزم اولدی. قادر بیردی عسکرلری ایدکی میرزانی طوتوب آلدیلر، ایدکی ده بونلردن اوتنوب مهلت صورادی وطهارت آلوب ایکی رکعت نماز اوقودی. صوگره‌سنده شول یرده شهید ایتدیلر، قبری حاجطرخاندن مشرق طرفنده معروفدر (١). اوشبو واقعه ٨٢٢ — ١٤١٩ تاریخنده اولمشدر. اوزینڭ وفاتندن ایکی اوچ ییل مقدم، خاتونی‌اوچیوز آتلی عسکر ایـله برابـر حجازه واروب حـج ایتمشیدی. بونڭ عصرنده اولان خانلر یالگز اسم ایله گنه خان اولوب، بتون تدبیروتصرف بونڭ اوز اختیارنده اولمشدر.

ایدکی میرزا حقنده ابن عربشاه دیور: «عقللی ومدبر بر ذات ایدی؛ سیاست بابنده بلند درجه‌ده ایدی؛ شجیع وجسور، طوغری فکرلی، علما و فضلانی دوست کورر،

(١) کارامزین.

(١) تلفیق الاخبار. ج ١ بیت ٦٥٤.

فقیر و صالحلره احسانلی ایدی ؛ کوندز روزه طوتار ، کیچ ایله نفل نمازی اوقور ایدی ؛ (رمضاندن باشقه بر کون روزه طوتماسون و فرضلردن باشقه بر رکعت نماز اوقوماسون ایدی ده یالگز بو قدر مسلمانلرنك قانلرینی قویارغه سبب اولماسون ایدی) شریعت ایله عامل اولوب ، کتاب سنت واقوال علمانی کندی ایله جناب الله آراسنده واسطه ایلمشیدی ؛ یر صوی ، واتباعی کوب ایدی ؛ یکرمی ییل مقداری بر مدت دشت قپچاقده امام (توره) بولوب طوردی ، بونك زمانی کوزل اوتدی ویکرمی عدد مقدارنده بالاسی قالدی » دیبور (۱) .

الله تعالی عفو ایتسون ، منفعت شخصیه سی یولینه ، منفعت عمومیه‌نی قربان ایتدی ، تیمرلنك نی بو مملکته کتوروب دشت قپچاق حکومتنی خراب ایتدردی ، مسلمانلرنك هیچ وقت بیغولماز صورتده جمعیتلرینی تاراتدردی ، آرالرنده اولان مناسبتلرینی اوزدردی ، بو کونده اوشبو یر مسلمانلرینك ذلیل وسفیل اولوب قالمقلرینك سببی تیمرلنك وآنك ده بویله فناللر اجراسینه سبب ، ایدکی میرزا اولمشدر . باری بر اولدی ، باری بر کشی قولنده کتدی ، اگرده ایلك حالنده توقتا میش خان قولندن آخرت که کتمش اولسه بلکه اسلام دولتی ، بو درجه‌لرده بر باد اولمامش اولوردی .

(۱) ابن عربشاه بوذاتدن احتمال که بعض بر التفاتلر کورمشدر . شونك ایچون اولسه کرك مدح ایلر ، نماز اوقوب روزه طوتدقلرینی ذکر ایدر . فقط ایدکی ، بو قدر غیرت واقتداری ایله اسلام ملتی ایچون نه کبی بر خدمت ایتدی ؟ ابن عربشاه ایسه بونیده سویلرگه تیوشلی ایدی ! فقط سویله میور ، بولسه البته سویلر ایدی .

مقاله

ملی مطبوعاتمز

۱

طباعت — باصمه‌چیلق

باصمه‌چیلق اسمینی ایشتمامش وباصلمش کتابلرنی کورمامش بر کیمسه اوشبو کونمزده اولماسه کرك . آنچق کتاب باصمق روشی احتمال که کوب آدملرگه معلوم دگلدر.

باصمق ـ طباعت بر نرسه ده اولان رسملرنی ایکنچی بر نرسه اوستنه توشرمکدن عبارتدر. هر بری یالگز یالگز اوله‌رق قویلمش الفبا حرفلری بر یرگه کتوروب تزرلر ، صوگندن ده شونك اوستنه قاراسورتوب کاغدگه باصارلر ، ایشته اوشبونك سببندن یوزلر ، بیگلر ایله نسخه‌لر وجوده کتوررلر . فقط صوقرلر ایچون باصلمش کتابلرنك باصمه‌لری قاره سورتمکدن مستغنی اولوب ، اوزلرینه باشقه اصوللری واردر.

باصمه چیلق الڭ ایلك مرتبه اوله‌رق «چین» ده میدانـه کلمشدر . روایتلره کوره چینلولر میلادی آلتنچی قرنده (رسول اکرم عصرندن مقدم) کتاب باصا باشلامشلردر. فقط بونلر الڭ ایـلك قبر تاشلرنده کورلـدیکی روشچه آغاچ تخته‌لرگه سوزلرنی قـالقتوب یـازارلر وشونلرنی بوباب کاغدلرگه باصارلر ایدی ، اما بو کونده ایسه حرف جیمق اصولی ایله باصمقده‌لردر.

یاپونلر، باصمه چیلق هنربنی چینلولردن اوگرنمشلر وبونی ده خیلی ترقی ایتدرمشلردر. صوکره‌دن چین اصولی کوب اورنلره منتشر اولدی.

اون ایکنچی قرن میلادی آخرنده ایتالیا، اسپانیا وسجبلیاده چین اصولی ایله باصمه چیلق شایع اولمشدر. «توراة الفقراء» اسمنده اولان «تورات» اوشبو اصول اوزرنده ۱۴۰۰ ایـله ۱۴۳۰ میلادی ییللری آراسنده طبع اولنمشدر. بوندن صوڭ لاتینچه دخی دینی برکتاب طبع ایدلنوب تارالدی. آوروپاده الڭ ایلك باصلمش دینی کتابلر اوشبونلردر.

اوشبو ایکی اثر باصلدیغندن آز کونلر صوڭ آوروپاده یڭی اصول اولان حرف مطبعه‌لری میدانه کلدی. کوبراك کیمسه لر بونـڭ موجدی کرمانیه ده «مانیسه» شهرنده دنیایه کلمش اولان «غوتنبرغ» دیبور اولسه‌لرده، اول دگل‌بلکه «یوخنافوست» دیبانلرده واردر. بعضیلر «بطرس‌شوفر» ایدی‌دیبورلر. غوتنبرغ ایسه ۸۷۲ - ۱۴۶۸ ده ۶۸ یاشی حدودنده وفات اولمشدر. هر حالده باصمه‌چیلق‌هنری ۱۴۶۲ نچی ییلغه قدر غایت گیزلی اوله‌رق طوتولدی وبونی بیلوچیلر اوزلرندن باشقه هیچ کیمه بیلدرمادیلر.

اصول جدید مطبعه‌لری ۱۴۶۵ ده ایتالیاده، ۱۴۶۹ ده رومـاده ، ۱۴۶۹ ده پـاریـژده ، ۱۴۷٤ ده انگلیه‌ده ، ۱۴۷۵ ده اسپانیاده کوره باشلامشدر. ۱۵۰۰ ده بتون آوروپاده ۱۵۰۰ مقدارنده مطبعه حساب ایدلنور ایدی (۱) .

آوروپاده مطبوعات، خصوصا یڭی اصول چیقدیغی وقت خرستیان روحانیلری غایت قاتیغ صورتده قارشو طورمشلر وبویله شیلرنڭ گناه ایدیکنی دین اسمندن اعلان ایتمشلردر. «اوبسالا» شهرینڭ پاپاسی اولان ترول نام کیـمسه : « دارالفنو نـلرده اوقـولمقده اولان عـلملر بـتون بـتونـه خـرسـیتان مذهبنه خلافدر، مطبعه‌چیلق‌ده الله قاشنده الڭ بیوك جنایت اولوب بویله برشی ایجاد ایتدیکی ایچون غوتنبرغ سحرچی وکافردر!» دیبور ایدی (۲) .

۲

عربی حرفلر ایله باصمه

عربی حرفلر ایله باصمه چیلق الڭ ایلك مرتبه‌اوله‌رق ایتالیاده « وندنیك»(بندقیه)شهرنڭ اولمشـدر (۱۵۱۰ - ۱۵۱٤ نچی ییللرده) . بوندن صوڭ باشقه‌شهرلرگه‌ده تارالدی. مزامیر داود ۱۵۱٦ تاریخنده «جنوه» ده طبع اولندی. سعید الفیوهی ترجمه‌سی اولان عربی توراتنی یهودیلر ۱۵۵۱ ده اسـتانبولده باصدریلر. استانبولده اولان اوشبو مطبعه مذکور تورات

---

(۱) دائرة المعارف .

(۲) کائنات ج ۳ بیت ۸۲.

نسخه‌سندن باشقه ایکنچی بر کتاب باصمه‌مش، اوزینڭ‌ده اسم وخبری تمام اونودولمشدر. فقط بوبله حالنڭ اولمدیغی بو کونده اولان بعض مطبوع نسخه‌لر شهادتی ایله‌گنه معلومدر. هر حالده بوندن صڭ آوروپاده عربی حرف ایله کتاب باصلنورغه باشلادی.

روما شهرنده ۱۵۹۱ ده انجیل و۱۵۹۳ ده اوچ جزده وبر جلد ارزنده واق حرف ایله ابو علی ابن سینا حضرتلرینڭ «القانون» نام اثری (۱) و۱۶۷۱ ده تورات باصلدی.

دنیاده الڭ ایلك باصلمش قرأن شریف اون آلتنچی عصر اوانده «وندیك» شهرنده پاغاننی طرفندن طبع ایدلمش نسخه در فقط پاپا امریله اوشبو قرأن بر نسخه‌سی اولسون قالمقسزین یاندرلمشدر. شونڭ ایچون بونڭ بیت حسابی، وحرف هم قطعه سینڭ روشی وباصمه‌سینڭ ییلی بیلنمای قالمشدر. بوندن صوڭ آوروپاده ایکی یرده قرأن شریف باصلدی. بری ۱۶۹۴ تاریخنده گینکلمان طرفندن «هامبورغ» ده وایکنچیسی‌ده ماراچچی طرفندن لاتینچه ترجمه‌سی وردیه‌سی ایله برابر «بادوا» شهرنده در.

اما عربی اثرلرنڭ لاتینچه ترجمه‌لری اوشبو ییللردن‌کوب ایلك طبع اولنمشلردر. مثلا امام ابوالقاسم الزهراوینڭ «التصریف» اسمنده اولان اثرینڭ ترجمه‌سی «وندیك» شهرنده ۱۴۴۵ ده، وابن سینا قانونی ترجمه‌سی ۱۴۷۶ده، رازی اثرلرینڭ ترجمه‌لری ۱۴۸۲ده، علی بن عباس الاهوازی الملکی اثرلرینڭ ترجمه‌لری ۱۴۹۲ ده باصلمشلردر.

(۱) برنچی جزئی ۶۱۵ بیت وایکنچیسی ۳۶۸ بیت، اوچونچیسی‌ده ۸۵ بیت اولوب باش طرفینه فهرست قویلمشدر.

یهودیلر طرفندن تورات طبع ایتدرلن مطبعه نڭ خبری بتون بتونه اونودلدیغی سببلی استانبولڭ مطبعه ظهوری ۱۱۲۹ ــ ۱۷۱۷ تاریخندن صوڭ اعتبار ایدلنور. الڭ ایلك اوله‌رق حرف ایله استانبولده طبع ایدلن اثر صحاح جوهری ترجمه‌سی اولان «وانقولی» دیه مشهور کتابدر. اوشبو اثر ایکی بیوك جلد وبیوك قطعه‌لرده اوله‌رق ۱۷۳۰ ــ ۱۷۳۹ م ده مجارلی ابراهیم افندی معرفتیله باصلمشدر (۱).

هندستانده الڭ ایلك باصلمش عربی اثر نجوم الفرقان اولوب، ۱۸۱۱ ده «کالکوتا» شهرنده حرف ایله طبع اولنمشدر.

مصر مملکتنده الڭ ایلك ظاهر اولان مطبعه، ناپالیون ایله برلکده وارمش مطبعه‌در. فقط اوشبو مطبعه تاش باصمه‌دن عبارت ایدی. بوندن صوڭ هر نه قدر حرف مطبعه لری‌ده ایجاد ایدلدی ایسه‌ده ناپالیون چیقدیغی صوڭ هر بری تارالوب پراکنده اولوب بتمشلردر. بوندن صوڭ محمد علی پاشا ۱۸۱۸ تاریخنده اوشبو کونده الڭ شهرتلی مطبعه‌لردن اولان بولاق مطبعه سنی وجوده کتروب برنچی دفعه اوله‌رق ۱۸۲۲ ده عربی وایتالیا لغتی حقنده اولان لغت کتابنی باصدرتمشدر (۲۶۶ بیتده).

بوندن صوڭ هند تونس، فارس، مراکش، زنجبار وغیر اورنلرده کوب مطبعه‌لر ظاهر اولدی.

بو یرگه قدر (یازمش) سوزلر، ملی مطبوعاتمز حقنده سویلنه‌چك بحثلرگه مقدمه ایدی، شمدی اصل مقصودمز اولان «ملی مطبوعاتمز» حقنده کیله‌چك باب یازلنور.

---

(۱) شاکر وقتمده اوشبو «وانقولی» نسخه‌لرینی کورمش وخیلی استفاده ایلمشیدم. برنچی جلدی ۶۶۶ بیت وایکنچیسی ۷۵۶ بیتدر.

زاقافقاز مفتیسی حسین افندی غائبوف‌نڭ ترجمهٔ احوالی.

بو ایلك ینوار آینڭ ۳۱نچی کونی ایللی سنه تمام اولدی که جناب زاقافقاز مفتیسی حسین افندی غائبوف خدمتده بولنورلر. بو ایللك خدمتندن مسلمان قارداشلره معلومات ویرمکی لازم بیلدیم.

مفتی حسین افندی غائبوف قافقازڭ «یلیساـویتپول» (کنجه) غوبرناسندن «قزاق» اویزدیندن «صلاحلی» قریه‌سندندر. علوم عربیه‌نی همین (مذکور) قریه‌ده عالم فاضل مدرس محمد افندی موسی افندی زاده دن تحصیل ایتمشدر. تحصیلی زماننده اوزلرینڭ مکتبی اولوب بر طرفدن تحصیل ایدوب دیگر طرفدنده تدریس اطفاله مشغول اولوبدر. تحصیلی اونبش و تعلیمی اون سنه یه بالغ اولدیقی وقتلرده، اسبق زاقافقاز مفتیسی محمد افندی مفتی زاده «صلاحلی» قریه‌سینه تشریف کتوریر. بورانڭ روحانی و مکتب ایشلرینه سرکشلك ایتدیکی وقتده جوان حسین افندینڭ استعدادینه و شاکردلرینڭ دخی تعلیم و تربیه‌لرینه آشنا اولور.

زاقافقاز مفتیسی حسین افندی غائبوف جنابلری

بوندن بر آز وقت صکره جناب مفتی قافقاز جانشینیڭ (نامیستنیك)

مناسبتله مفتی جنابلرینڭ ترجمهٔ حالندن و ایللی حضورینڭ وساطت ایدوب حسین افندینی تحت

نظارتنك اولان مسلمان مدرسه سینه شریعت والسنهٔ
شرقیه معلملکینه تعیین ایتدیریر. حسین افندی
بو مدرسه‌ده تدریسه شروع ایدر، جهدی سایه
سنك متعلملرك عددی وتعلمه هوسلری آرتوب
مسلمان علمنده ترقی اولوب مدرسه شهرت
تاپمشدر. بوندن علاوه «سوه تایانینا» «تیر
آقوپوف» «قادیتسقی قورپوس» مکتبلرینك
اولان مسلمان اوشاقلرینه (بالالرینه) عقائد
دینیه‌لرینی تعلیم ایدوبلر.

حسین افندی تفلیسه معلم کله‌چك اولدیغنك
اونك صلاحلی مکتبنك اولان ۳۰-۳۵ شاکردلر
حسین افندینك درسیندن آرالانماق ایسته مه
مشلر، حتی برنیچه‌سی اونك ایله «تفلیس»ه
کلوب مدرسه‌یه داخل اولمشلر.

استطاعتسز اولان شاکردلر «تفلیس»ه
کلمه‌کی باجارمیوب غایتده غمکین اولمشلر.
حسین افندی بونلرك علمه ومعرفته اولان
رغبتلرینی کوروب، اونلر ایچون صلاحلی ده
بر مکتب آچیلماقه سعی ایله‌چه کینی وعد ویرمیش
وشاکردلرك بو رغبتلری حسین افندینك دائما
خاطرلرینده اولمش. وقتی که حسین افندینك
«اجتهادی» سایه سنده «صلاحلی»ده بوندن
۳۳ ایل مقدم بر مکتب آچلدی. الان
۶۰-۷۰ اطفال تعلیم تاپماقده‌درلر. بو مکتب
کنجه غوبرناسنده وبلکه جمیع زاقافقازده
قریه‌لر آراسنده اولمجی آچیلان مسلمان
مکتبیدر.

۱۸۷۲ نچی ایلده زاقافقازده ادارهٔ روحا
نیه‌لرك کشادی وقتنده مذکور خدمتلری ایله
برابر حسین افندی ادارهٔ روحانیه‌یه منشی
(سیقربتار) تعیین ایدلمشدر. معلملکی ومنشیلکی
زمانلرینده که ۱۸۵۸ دن ۱۸۷۹ سنه‌یه دك
چکمیشدر، همه‌وقت مسلمان قارداشلرك دیوان
خانه‌لره ودولت رئیسلرینه نسبت ضرورتلری
ومشکللری اتفاقده هامونك حقنده همتلرینی
بذل ایدوب وقتینی، عمرینی، قوه‌سینی صرف
ایتمکله کومکدارلق (یاردم) ایتمکده بولنوبدر.
خصوصا مسلمان بالالرینك تعلیم تربیه لری
یولنده بیوك زحمتلره متحمل اولمشدر.

۱۸۷۷ نچی سنه‌نك اواخرنده روس -
عثمانلی محاربه‌سی وقتنده حسین افندی جانشین
قافقاز امریله کنجه وتفلیس غوبرنیه‌لرینك بعض
یرلرینه یوللانمشدرکه اسیر دوشن عثمانلی
عسکرینی مسلمان قریه‌لرینده اسکان ایتدیر
سون. قیش وقتنده حسین افندینك قریه به
قریه کزوب ایتدیکی نصیحتی سایه‌سنده مسلمان
اهالیسی هم مذهبلری اولان اسیرلره منزل
ویروب هر نوع کومکدارلق ایدوبدرلر.

۱۸۷۹ نچی ایلده «غوری» دارالمعلمینك
جنبنده آچیلمش شعبه‌یه شریعت وترك دیلی
معلمی تعیین ایدلمشدر. «غوری»ده
معلملکی وقتنده حسین افندی مسلمان متعلملرینه
آتا منزله‌سینده اونلره یاردمچی اولوب هر بر
حقوقلرینی محافظت ایدوبدر.

مفتی حاجی عبدالحمید افندیدن صوکره
مفتیلك مقامینی طالب اولانلرك جمله‌سیندن
حسین افندی مستحق والیق تابلوب ۱۸۸۴ نچی
ایلده پادشاه طرفندن مفتیلك منصبینه تعیین
اولندیلر.

مفتیلکلرینك اوللرینده روحانی ایشلری
ومکتب ومدرسه ایشلرینی نظارت ایتمك
ایچون تفلیس، کوتایس، کنجه. باکو، ایروان
غوبرنیه‌لرینی معاینه ایدوب هر یرده اهالی‌یه
تعلیم وتربیه‌یه وخیرلی ایشلره، صنعتلره ترغیب
ایدوب بد عمللردن پرهیز ایتمکلریله نصیحت
ایدوبلر.

مسلمان عورتلرینك (خاتونلر ینك) دائما حقوقلرینی حفظ ایدوب شریعتمز وسعت ویردیکی دائره‌ده عورتلرك حقوقینی وحسن زندکانلرینی نظرده دوتوب آنلر ایچون سهولت ونجات یولینی آرایوبدر.

کهنه ایامدن (اسکیدن) «تفلیس» ده بر کیچك مسجد وار ایدی‌که یوز نفری کوچ ایله سیغدیریر دی. بوکا کوره جماعتمز بایرام نمازلرینی «باتانیچسقی باغ» ده قیلوردی‌که بوده قیش وقتنده وباغمورلو وقتلرده زحمت اولوردی. مسجدیك معین بر مداخلی اولمادیقندن مفتی افندی قافقاز اهالیسندن واورنبورغ مفتیلگی دائره سندن تصدقات پوللاری جمع ایدوب مسجد بناسینه اقدام ایتدیلر ونیچه ایللردن وآرتق زحمتلردن صکره کهنه مسجدی پوزوب یرینده وسعتلی یوکسك بر مسجد جامع تیکدیردیلرکه میك بیش یوز قدر جماعت سیغدیروب نمازلریمز وسائر احتیاجلریمز اداء اولنمقده‌درلر.

مفتی افندی تعلیم وتربیه‌نی انسان ایچون دنیانك هر نعمتندن آرتق اولماقینی وعظ ایدوب همتینی مسلمان بالالرینك تعلیم وتربیه لری یولنده صرف ایتمشلر. ومسلمانلری علمه ومعرفته ترغیب وتشویق ایتمکدن بر آن فارغ اولمامشلر.

چونکه مفتی حضرتلری همه‌وقت «تفلیس» ده اولوبلر ودولت رئیسلری یاننده احترام ونفوذ کسب ایتمشلر. بو جهتدن هانسی بر مسلمانك تعلیم وتربیه‌یه دائر مشکلی اولسه ایدی مفتی‌یه رجوع ایدوبدر وبو جنابده جملهٔنك حاجتینی اداایتمکده امتناع ایتمیوبدر وبویوللرده اوغرایان مشقتلری اوزی ایچون بر راحت‌جان وبر فرح بیلوبلر والان بیلمکده‌درلر.

اوز نظارتلری آلتنده اولان مدرسه کچمشده بریشان حالده اولوب ٢٠ـ٣٠ نفر شاکردی اولدیقی حالده همتلری ایله مکتبك اوضاعی یاخشیلاشوب، الان سکسان نفر شاکردلره دورت معلم درس اوگره‌تمکده‌درلر. شاکردلرك ٣٠ دن آرتیقی کیچه کوندز پانسیونده اولانلردرلر. بونلرك هر نوع کنداردن واحتیاجلاری مفتینك نظارتی سایه‌سنده تامین اولنمشدر. مفتی افندینك تعلیم وتربیه یولنده ایتدیکی سعیی هیچ کس انکار ایده‌مز.

مفتی افندی آرتق همت ایدیرلرکه مسلمان شهرلرنك بریسنده اسلام دارالمعلمینی حصوله کلوب مسلمان وروس علملری اوخونسون. وایضا قیزلر ایچون «تفلبس» ده بیوك بر مکتبك آچیلماسی بارەده جد جهد ایتمکده‌درلر ومعارف متولیسینك ویردیکی وعده‌یه کوره یاوق (آز) وقتده بو مکتب حصوله کله‌جکدر.

مفتی افندینك اثر قلملری دخی واردرلر: قافقاز شاعرلرینك شعرلرینی وترجمهٔ حاللرینی ایکی بیوك جلدده و «حل المشکلات» نام فقه کتابنی یازمیشلر. بونلر نهایت درجه‌ده نفعلی کتابلردر. فقط عدم استطاعتدن چاپ (باصمه) اولنوب انتشار اولونامامقی اسف اولوناجق حاللردندر.

اوشبو اللی سنه خدمتلری اثناسنده مفتی افندی بر دفعه اولسه‌ده اذن (اوتپوسق) آلوب استراحت ایتمه‌مشلر بالعکس همیشه خدمتلرینك بولنوب روحانی وظیفه‌لرینی اداده بولونمشلر.

اوزلری یورولمایان بر ذات اولوب بو حالده سنلری ٧٧ ایسه‌ده‌ینه چاپك وساغلامدرلر وملت یولنده دائما خدمته حاضر وآماده‌درلر.

ابراهیم غائب زاده «تیفلیس» ده
٢٦ فیورال ١٩٠٨ سنه

روسیه‌ده

اینارودیس مکتبلری

ایکی مدنیت نزاعی. روسلاشدرو قصدی. دین آرقلیمی؟ معارف آرقلیمی؟ ایلمینسکی اصولی. ۳۱ مارت پراویلاسی. مدرسه‌لرده روسسکی قلاص آچو خطا بولغان.

روسیه‌ده‌گی مسلمانلرغه و آنلرنك طوتقان حرکتلرینه روس مامورلرینك ایکی نقطهء نظردن باقوب مسئله‌نی حل ایتارگه کریشدیکلرینی اوتکان نومرده یازمشیدك. شمدی ایسه بو ایکی نقطهء نظرنك نه‌لردن عبارت اولدیغنی بیان ایده‌جگز:

روس معارف مأمورلرینك بر قسمی، مسلمان تاتارلرغه اصلا طوقانماینچه، آنلرنی اوز حاللرنده قالدرونی مناسب کوره‌لر و: «بر وقت کیلورکه، عموم انسانیت قانونینه مستند اولان روس مدنیتنی قبول ایتونك لزومنی بو مسلمان تاتارلر اوزلروك آکلارلر» دیه‌لر، شونك ایچونده مسلمانلر آره‌سنده معارف جدیده وروس مدنیتی طاراتورغه طرشمیلر؛ لکن آنك اورنینه اوزلرینك بار کبك قوت وغیرتلری ایله، مسلمانلرغه باشقه بولغان (چواش، آر، ؤتاك، موردوا وسائره کبی) ترك وفین قبیله‌لرینی خرستیانلقغه کرترگه، بونلرنی روسلاشدروب، قانلرینه روسلق فکری سگدررگه، بونلرغه معارف جدیده وروس مدنیتی بیروب روس کشیسی یاصارغه وشول صورتله، بونلرنك مسلمان تاتارلر طرفندن یوطلولرینه مانع بولورغه طریشه‌لر ایدی. مونه اوشبو زماندن اعتبارا، ترك وفین نسلندن اولوبده، بعضیسی خرستیان، بعضیسی مسلمان وبعضیسی مجوسی اولان خلقلر ایچون ایکی مدنیت آره‌سنده حقیقی صورتده طارتشو باشلاندی. بونلرنك بریسی معارفکه منسوب خرستیان مدنیتی وایکنچیسی مسلمان — تاتار مدنیتی ایدی.

بربرسیله طارتشورغه باشلاغان بو ایکی مدنیتنك ایکیسیده کوچلی ایدی. چونکه: روس معارف مأمورلری بو اینارودیسلرنك، دین دورنده ودینی فکر ایله باشاب، هر نرسه‌گه دینی نقطهء نظردن باقدقلرینی بلگانگه وبونلرنك احوال روحیه‌لرینه پك یخشی واقف بولغانغه کوره، الك آلغه انجیلنی قویوب، آنك آرتندن معارف کرترگه وآنك ایچونده الك برنچی قورال اولان تیلدن فائده‌لنورغه تیوش اولدیغنی بیله‌لر ایدی. آنك اوستینه‌ده، معارف مأمورلری اوزلرینك بو پلانلرینی میدانغه قویغان وقتده، بو اینارودیسلرنك ایسکی عرف عاداتلرینه قارشو کیلوب، آنلرنی بتررگه طریشو بر یاقده طورسون، حتی آنلرنك صاقلانووینه طریشه‌لر وآنلرنی اوزلرینك مقصودلرینه نیگز ایدوب طوته‌لر، مثلا: اوزلرینك آنا تیللری آرقلی بونلر آره‌سینه خرستیانلق کرتوب، چرکاو، پوپ ومکتب آرقلی اینارودیس خرستیان عائله‌سی، اینارودیس خرستیان محله‌سی یاصیلر وبو اینارودیسلرنی مسلمان تاتارلرنك نفوذندن بر کره قوتقاروب آلسه‌ق، بونلرنك روس معارفنه، روس مدنیتنه وروسلقغه یقینلاشولری بیگره‌ك آرتور، حتی بونلر باره طورغاچ

مسلمان تاتارلرنڭ اوزلرینه قارشو طوروب آنلرنی روس مدنیتنه طارتورلر ،هیچ یمرلمی طورغان قوتلی بر قورال بولورلر ،مسلمانلرنڭ اوزلرینه بونلر ایله طارتشورغه طوغری کیلور ، دیه‌لر ایدی . (یعنی بالطه صابنی آغاچنڭ اوزندن یاصاب آغاچلرنی کیسماکچی بولالر ایدی . هم بو خصوصده بایتاق موفقیتلر یده کورلدی. روسجه اوقوغاننڭ صوڭنده چوقنوب پوب ومعلم بولغانلر، کره‌شنلرنڭ تیللری تاتارچه بولغانغه واوزلریده روس مکتبلرندن آزمی کوبمی مسلمانچه اوقوغانغه کوره ، کوبسنچه مسلمان تاتارلرغه قارشو حرکت ایتمکده اولوب، تاتار تیلنده روس حرفی ایله اسلامیتکه قارشو هجولر وتعرضلر یازوچیلر اوشبولر اوالمشدر . چوقنچق قرغز پوپلری واوچیتللری هم مسلمان قرغزلرغه قارشو حرکت ایتمشلر وایتمکده‌لردر .) مونه شولای اینارو دیسلرنڭ اوز تیللرندن فائده‌لنوب اوز آره‌لرینه خرستیانلق ووروس‌مدنیتی طاراتور ایچون « ایلمینسکی اصولی » دیگان بر اصول میدانغه چیقدی. لکن بو اصولگه بناء : اینارو دیسلرنڭ مسلمانلقغه پك میل ایتکانلری آره سنده، دین مسئله‌سی قوزغاتماسقه، یالـڭز بونلر نڭ آنا تیللرندن فائـده‌لنوب مکتـب وسائط واسطه‌لر ایله بونلر آره‌سینه روسلق ، ووروس مدنیتی طاراتورغه‌غنه طریشورغه تیوش ایدی .

روس معارف مأمورلرینڭ ایکنچی فکرده بولغانلری ایسه : مسلمان تاتارلرنڭ اوزلرینی روس مدنیتی آستینـه کرتوب روسلاشدررو قصدیله بونلرنڭ اوزلری آره‌سینه روس تیلی، روس معارفی طاراتورغه اجتهادایدوب‌قارادیلر. بونڭ ایچون الڭ باشلیجه ایکی یول طابدیلر . بریسی مسلمان تاتارلرنڭ دینی مدرسه‌لری یاننده روس تیـلی قلاصلری تشکیـل ایتو ، ایکنچیسیده اوز آلدینه آیروم روس - تاتار اشقولالری آچودن عبارتدر . بونلر مسلمانلر آره‌سینه خریستیانلق‌طاراتو فکرنده بولماینچه، حتی دین طوغروسنده هیچ بر سوزده آچماسقه تیوش طابدیلر ومعارف اوزی بونلرنی‌روس مدنیتنه ، روسلقغه یقینلاشدررر ، دیه حساب ایتدیلر . بو فکرده بولنوچی مأمورلر یا که روس علماسی اوزلرینڭ اوشبو روشده‌گی حرکتلرینی، بعضا مسلمان بولماغان ترك وفین قبیله‌لرینه‌ده تطبیق ایدوب قاریلر، یعنی آنلر آره‌سینه یالـڭز معارف طاراتو قصدیله مکتبلر آچوب روس مدنیتنه یقینلاشدررغه طریشه‌لر ایدی. لکن بونلر، ایلمینسکی‌اصولنده‌اولدیغی کبی، اینارودیسلرنڭ‌عرفی‌عادات‌وآناتیللرینه زور اهمیت بیرمگانگه کوره ، کوب موفقیت کوره آلمیلر ایدی .

ایشته، اینارودیسلرنی‌اوقتوحقنده ١٨٧٠ نجی سنه پراویلالرینك وآندن صوڭ، مسلمان بولمغان‌اینارودیسلرنی‌اوقتو حقنده ایلمینسکی اصولندن آیریلورغه میل ایتوچیلرگه قارشو ١٩٠٦ نچی سنه ٣١ مارت پراویلالرینڭ نشر ایتلولرینه سبب‌ده‌اوشبو صوڭغی فکرده‌بولغان کشیلرنڭ طوتقان مسـلکلری اولمشدر .

بونـدن صـوڭ ، قزانـده بولغان اسپیزدنـڭ کرك خصوصی قامیسیه‌لرنده وکرك عمومی جمعیتنده، مسلمان تاتارلرنڭ هم مسلمان بولماغان اینارودیسلرنـڭ حاضرگی زمانده بولغان مکتب ، مدرسه واوقو حاللری تفصیلا تیکشریلوب، بونی خلق نڭ اوزینده‌ده، حکومتکه ده فائده‌لی بر یولغه کرتر ایچون ،

کیله‌چکده بونلر حقنده نیندای یوللر طوتارغه ونیندی تدبیرلر ایتارگه کرکلگی قارالمشدر.

اسییزدنك قرارینه بناء: مسلمان مدرسه لری حضورنده روسچه قلاصلر آچو خطا بر اشدر.

بونك خطا اولدیغنی اثبات ایتو حقنده م. ن. پینیگین اوزینك سویلگان نطقنده بویله دیمشدر:

«مسلمانلر اوزلرینك مدرسه‌لرینه اولدن بیرلو بر تأسیسات دینیه دیه قاراب کیلگانگه کوره، آنك یانینه روسچه قلاص آچونی، دینلرینه بر تعرض حکمنده حساب ایده‌رك، روسچه قلاصلرغه مسلمانلر باشدانوق نفرت کوزی ایله‌باقدیلر. یگی مکتب، یگی مدرسه صالور ایچون روسچه قلاص آلوشرط ایتلووینه، متعصب عوام مسلمان خلقی اصلا راضی دگلدر. چونکه بونلرنك فکرینه بناء: اوقی یازا بیلودن مقصود یالگز دین اوگره‌نمکدر. روسچه اوقورغه یازارغه‌اوگره‌تودن گویا بونلرنی روس یعنی پراوصلاونی‌دینگه ده اوگره‌تو لازم اوله‌چق ایمش، بونی البته آنلر اوز دینلرینه تیوبولا دیب صانیلر. گرچه بوقلاصلرده روسچه اوقوتمق ایچون معلم ایدوب تاتار دارالمعلمین مکتبنده اوقوغان مسلمان معلملر قویولسه ده مسلمانلر بونلرنك اوزلرینی ده بوزولغانغه حساب ایدوب، تیك ظاهرده گنه مسلمان قیافتنده یوریلر، یوقسه بونلرده روس دیننه کررگه حاضرلردر، دیب بیله‌لر. مسلمانلرنك روسچه قلاصلرغه بویله نفرت کوزی ایله قاراولری بتون تاتار خلقی نك شولای نفرت ایتووینه سبب اولدی وبو حال حاضرگه قدر شویله دوام ایتمکده در.»

آ. آ. ژوسکریسینسکی ده اوشبو فکرده بولونمش، واچکی‌اوردا قرغزلرنده، مدرسه‌لر حضورنده‌گی روسچه قلاصلرنك، قرغزلر آره‌سینه معارف وروس مدنیتی طاراتوغه زور اوڭغایسزلق ایتدیکلرینی بیان ایتمشدر.

بونك دیدیگنه کوره: ملالر مدرسه‌لر حضورنده‌گی روسچه قلاصلرغه نفرت کوزی‌ایله باقدقلری سببلی، خلق روس طرفندن تکلیف ایدلگان معارف‌ومدنیت‌اصوللرینك‌بارسینه‌ده نفرت ایتمکده‌لردر.

پینیگین فکرینه بناء: اگر مسلمان مدرسه لرینه روسچه قلاص کرتو مجبوری بولمغان بولسه، مسلمانلرنك روس ــ تاتار اشقولالرینه محبتلری حاضرگیدن کوب آرتق بولغان بولور ایدی.

«آنسیفه‌روف» نك فکرینه بناء: مسلمان مدرسه‌لرینه روسچه قلاص هیچده کرتلمگان بولسه، روس تیلی مسلمانلر آره‌سنده حاضرگیدن کوب مرتبه آرتق طارالغان بولور ایدی.

مسلمانلرنك مکتب ومدرسه لری بوگا قدر نیچك بولغان، عجبا حاضرنده‌ده شویله میدر؟

بوخصوصده اسییزدنك اعضالری پك کیك معلومات ویرمش واوقروغ پاپوچیتلی طرفندنده بعض برفکرلر علاوه‌ایدلمشدر.

(بونلرنی کیله‌چك نومرده یازارمز)

ف. ك.

مسلمانلرنڭ تاریخلری

(محمد فرید وجدی حضرتلرینڭ علوم عالیه درسلرندن) .

مسلمانلرنڭ توبان ویوقاری کیتولرینڭ سببلری ، خسته‌لکلرینه شفا ویرمك یوللری .

بز بو درسده مسلمانلرنڭ تاریخلری حقنده یگی بر اصول اوزرنه بحث آچوب نیچه بیگلر ایله ییللر بدویلك ووحشیلكده یاشامش امتلرنڭ آزغنه بر وقت ایچنده اڭ یوقاری اولان بر مدنیتنی کسب ایتولرینه سبب اولمش اجتماعی وشخصی شیلرنی بیان ایده‌چکمز .

بو قدر اوزون مدتلر بدویتده طوروب ده کیسا کدن گنه قوزغالوب کیتوب آز بر وقت ایچنده اڭ عالی مدنیت کسب ایتولرینه تاریخ صحیفه‌لرنده عرب خلقینڭ نظیرلری یوقدر . اوشبو سببدن بونلرنڭ حاللرینه هر کم تعجب ایلر وبونده اولان سر وباعثلرنی بیلورگه هوس ایدر .

عربلرنڭ نارا اولقدن ، وحشیلکدن ، حیوان طبیعتلی اولمقدن چیقوب اجتماعی حاللرگه کوچولرینه وعمران کسب ایدولرینه اصل سبب اسلامدر . شونڭ ایچون مذکور سر وباعثلرنی اسلامدن ایزلرگه تیوشلی بولور . اوشبونڭ ایچون بزلر بو درسنی تاریخ درسی ایتسه‌کده مجرد نقل یوللو دگل بلکه اصل دین حقنده اجتماعی جهتدن ده بحث ایده‌چکمز ، زیرا مسلمانلرنڭ تاریخلرینی یخشی بیلور ایچون اسلام دینینی بیلورگه موقوفدر . بناءً علیه مناسبتلی حادثه‌لر تفصیل اوزرنده بیان ایدلنه‌چك وهر بر حادثه‌نڭ سببلری اوزینڭ مناسب نقطه‌لرنده کوستره‌چکدر . بوندن مقصود یالگز علم اوقورغه حریص اولغان نفسلرنی طویدرمق اولمای بلکه اوشبو نفسلرنڭ اولگی عزتلرینه قایتاروب آلمق تیوشلی ایدیکی حقنده غیرت ماشینه‌لرینی حرکتلندررگه سبب اولمقدر ،

درسلر منتظم بر ترتیبده وارسون وهر بر دعوا درست اولان مقدمه‌لرگه بنا ایدلنوب طورسون ایچون بزلر هر درسده ایراد ایده‌چك اولدیغمز دعوالرنڭ مقدمه‌لرینی ایلك تمام ایدوب بتره‌چك وحاجت اولان شیلرنی منطق اصولی اوزره بیان ایده‌چکمز . اوشبو سببدن بزم باراچق یوللرمز مانعسز آچیق اولوب طورر .

بو یرده بیلورگه تیوشلی اولان مقدمه‌لر بونلردر :

۱ عربلر اسلامدن ایلك بر برینه دشمن وبر برینه اصلا اطاعت ایتمامکده اولان تار او قبلیه‌لردن عبارت اولوب وحتی آرالرنده وطنی، جنسی، لغوی ، دینی رابطه‌لرنڭ هیچ بری اولمای بر برندن تمام آیروم صورتده یاشارلر ایدی .

۲) عربلر اسلامدن ایلك نادان ارلان آدم ییغیندیغی ایدی .

۳) آرالرینی بر نقطه‌غه جیاچق عمومی قانونلری یوق ایدی .

٤) دینلری ایسه مجوسیتلكنڭ اڭ بوزوق مذهبلرینه ایارمکدن عبارت ایدی .

ایشته بو مقدمه لرنڭ هیچ برنده هیچ کیمنڭ نزاعسی یوقدر. بوندن باشقه دخی علم جهتنچه باشقه بر درست مقدمه لر واردرکه آنلر شونلردر:

۱) انسانلر آراسنده اولان عمومی حادثه لرنڭ هر بری بر عامل اثری اولور. امتلرنڭ ترقی وتدنیلرینه مطلقا بر عامل لازم اولوب، عاملسز هیچ شی میدانه کلماز.

۲) عامللرنڭ بعضیلری بیك تیزلك ایله وبعضیلری ده بیك آقرونلق ایله؛ بعضیلری یخشی وبعضیلری ده یمان؛ بعضیلری یمان اولسه ده یخشیلق ایله بویالمش وبعضیلری ده یخشی اولسه ده یمانلق ایله بویالمش اولان نتیجه لر ویرر.

۳) مسلمانلر ترقی ایتدیلر ایسه ترقیلر ینڭ عاملی صرف اسلام اولوب باشقه هیچ بر عامل یوقدر.

٤) دنیاده انسانلر یاشارغه باشلادقلری زماندن بوکون گه قدر مدت اچنده اڭ تیز صورتده ترقی ایتوچیلر عربلر اولوب، بونلر نڭ مثاللری دنیاده یوق واولمامشدر.

تاریخده مشهور اولان قوملرنڭ هر بری اوزون زمانلر یاروم مدنی صورتنده یاشاب، امتلر اولمشلر وتدریجی صورتده بیك کوب وقتلر اوته اوته درست مدنیت کسب ایلمکده اولنمشلردر.

قوملرنڭ فردلرینی بر برینه باغلامقده اولان قانونلری آراسینه بتون فردلرده مساوات (بر تیکز حقده اولمق) وعمومی اشلر حقنده مشورت تیوش ایدیکی اقرار ایدلنور وعمل گه قویلنور ایچون اوزون مدتلر حاجتدر. ایشته شول مدت «یاروم مدنیت» دیمکله تعبیر ایدلنور. آرالرنده مساوات قاعده سی دستور اولمغان امتلرده کوچلیلر حکم یورتورلر وبونڭ سببندن ده عدالتدن محروم اولوب، اجتماعی حاللری حیوانلق نیگزینه بنا ایدلمش اولور. بوایسه محض نادانلقدن عبارت اولان بر حالدر. بناء علیه میلاددن (۱۵۰۰) ییل ایلك باشلانمش یونان امتی مساوات ومشورت قاعده لرینی قبول ایتدیکلرینه قدر بر بیڭ ییل اوتمشدر. حالبوکه بونلرنڭ اوشبو بیڭ ییل صوڭنده قبول ایتدیکلری مساوات ومشورت قاعده لری، اسلاملر قبول ایتمش درست معناسیله اولان مساوات ومشورت، قاعده لرینه حتی یاقین اولسون وارمامشیدی.

روما امتی میلاددن (۷۵۲) ییل مقدم تشکیل ایدلندی. اما حقوقده اولان مساوات قاعده سی قبول ایدلمه سی مدنیت تشکیل ایتدیکلرندن ۳۰۲ ییل صوڭ وافراد آرهسنده مساوات قاعده سی بوندن ۳۰۸ ییل صوڭ وسیاسی مساوات ۳۸٦ ییل صوڭ، دینده حریت فوق العاده بیوك صوغش وفتنه لر صوڭنده ٤۵۰ ییل صوڭ قبول ایدلمشدر.

کوز اوڭمزده اولان انگلیزلر میلادی ایله دورتنچی قرنده رومانلر تصرفندن چیقوب مستقل اولدقلری حالده مساوات ومشورت اصوللرینی آنچق ۱٦۸۹ نچی ییلده وفرانسزلرده ۱۷۸۹ نچی ییلده غنه قبول ایتمشلردر. آوروپا اولرنڭ باشقه دولتلری ایچون بو شریف قاعده لرنی آلمق ایچون دخی خیلی مدتلر اوتارگه لازم اولدی.

عربلر (مسلمانلر) حریت، مساوات، مشورت قاعده لرینی ایسه آنچق ۲۳ ییل مدتنده

تمام آلورغه موفق اولدیلر . شول کون جناب رسول الله اوزرینه : « بن بو کون دینگزنی تمام ایتدم » معناسنده اولان : «الیوم اکملت لـکم دینکم واتممت علیکم نعمتی ورضیت لـکم الاسلام دینا » آیتی نازل اولدی.

اوقوچیلر بیلورلرکه : بن بو یرده اصل مدنیتنی ومدنیتنگ‌ده بیوك مرتبه‌سنی‌مساوات مشورت ، گوزل اخلاق ایله تعریف ایدوب کوستردم وهنر صنعت وغیر اختراع هم کشفیات اوزرینه حتی اشارت اولسون ایتمادم. چونکه شریعت اثرلرندن مقصود اولان واجتماعی حاللرده الك کامل معناسی ایله سعادت‌که سبب اولان شیلر ایشته بزم کوستردیکمز قاعده‌لردر. دنیاده الك محترم قوملر ایسه استقلال، گوزل اخلاق ، عادل قانونلر ایله غدالانوب طورمقده اولان قوملردر : بونلر استر شهرلرده،ایستر کیز اوی وچاترلرده کون کچرسونلر وایسترسه قوی کوتوب یورسونلر ، مدنیتنگ الك بیوك مرتبه‌سنده حساب ایدلنورلر . الك ناقص‌اولان انسانلر ایسه گوزل‌اخلاقدن محروم اولانلردر. هنر وصنعتدن هیچ بر شیلری اولمادیغی وقت جناب اللهنگ اسـلاملرغه . « کنتم خیر امة اخرجت للنـاس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنکر » دیه خـطاب ایتدیکنده بزم سوزلرمزگه آچیق اشارت واردر .

علم جهتنچه اولان اوشبو درست مقدمه‌لرنی بیان ایتدیکمز صوك بو یرده ذکر ایده‌چکمز ایشته بودر : اسلام امتینگ آصلی ، رسالتنگ خاتمه‌سی اولان محترم اولان بر پیغمبر اولوب، رسوللرنگ یوللری اوزگرلوب، دنیا وانسان لقنگ نـظامی بوزولوب بتدیکی صوك بتون دنیـا ایچون یبارلمشـدر . الله تعالی بو ذات شریفنی، انسانلرنی آیاقغه باصدرر وعقللرنی ایشلاترگه سبب اولسونلر ایچون عرب قومی آراسندن ارسال بیورمشـدر .

(صوکی وار)

روس ادبیاتی

ایکی محرر: پاسوشقوف تاتیشچف.

اثرلری . فکرلری . مسلکلری .

بیوك پتر زماننده روحانی بولماغان ، محررلردن مشهور ایکی‌آدم باردرکه ، بونلر نك بریسی «پاسـوشـقوف» (Посошковъ) ، ایکنجیسی «تاتیشچف» (Татищевъ) در.

پاسوشقوف عادی بر کرستیان بالاسی بولوب لایقیله معارف کسب ایته آلمادیغندن ، بونك معلومـاتی بر ترتیب وانتظام اوزره توگل ، بلکه اوز اوزندن حاصل ایتکان نرسه لردن عبارت ایدی . شونك ایله برابر، اوز وقتنده مشهور آدم اولوب ، فه‌اوفان‌پروقوپوویچ ، استیفان یاؤورسکی لر وحتی پادشـاه پترنك اوزی ایله منـاسـبتده بولنور، همـده اوزینك بر چوق طرفدارلری ودشـمنلریده بار ایدی .

بونك یازغان اثرلرندن الك اهمیتلیسی ایقونومی پولیتیق ، وقسما علم حقوق‌غه عائد «فقیرلك وبایلق حققنده» اسملی بر کتاب اولوب بو اثرده حکومت اداره‌سـندن وتورلی صنف اهالی حالندن بحث اولونمقده‌در . بو کتابنگ

بیرگان خلاصهٔ فکری : ـ خلق‌نك‌ظاهرده کور نگان بایلق وسعادتی آنك باطنده‌غی بایلغنه واخلاق توزوکلگینه تابعدر، ظالملر، اوغریلر، یول کیسوچیلر، ظاهری وباطنی هرتورلی طالاوچیلر وغدارلرنی تمام قروب، عدالت نی یرلشدرمزدن اول، هیچ برتورلی تدبیر ایله‌خلق‌نك تمام بایووی ممکن‌توگلدر، دیمکدن عبارتدر.

پاسوشقوفنك‌بو اثری : روحانیلر حقنده، عسکری اشلر حقنده، امور عدلیه حقنده، کرستیانلر حقنده، پادشاه منافعی‌حقنده وسائره دن‌عبارت ۹ فصل‌غه‌منقسم اولوب هرقایوسی‌حقنده‌غی فکرلری‌شایان‌دقتدر. لکن‌آرتق تفصیلاتغه کیتو بولماسون ایچون، بز بونك آنلرنی‌یازوب‌طورمیمز. پاسوشقوف بو کتابنی پترغه تقدیم ایدوب، باشقه‌لرغه وخصوصا عدالت وحقلق دشمنلری اولان کشیلرگه بلدرتلماوینی اوتنگان، اگر بیلسه‌لرمینی دنیاده یاشاتماسلر اوترلر دیگان. هم فی الواقع بو آدم، بیوك پتردن صوك، ۱۷۲۶ نجی سنه‌ده پترپاول کریپوستنده وفات بولغان.

پاسوشقوف بیوك پترنك‌اصلاحاتنی‌یاراتا، لکن‌استیفان یاوورسکی کبی بوده، روسلرنك باشقه‌دین خلقی اولان لوتیرانلرایله‌یاقینلاشوندن قورقا ایدی. پاسوشقوف‌ده اك زیاده‌دقت‌که آلونه‌چق حال شولدرکه: منتظم‌تحصیل‌کورماینچه اوز اوزندن یتشـوب فکر صاحبی بولغان بو آدم، هر یرده وهر یازودنده اوقو وعلـم طرفداری بولا، پترنك اصلاحاتنی خوش‌کوره، اوزندن پرایقتلر توزی، لـکن دین مسئله سینه کیلدیمی، خالص متعصب اسکی روس بولا، روسلرنك باشقه خلقلر قاتناشـولرندن ودین گه ضرر کیلودن قورقا. بو حال ایسه ملتلر وامتلرنك تجدد وتبدل دورلرنده بولا طورغان بر حالدر. بزنك مسـلمانلرده‌ده، اولره‌ك زمانده باشقه تیللر اوگره‌نو، باشـقه خلقلر ایله قاتناشو موافق کورلـمگان. حالبوکه تجدد وتبدل زمانمزدن عبارت اولان حاضرگی وقتمزده ایسه، بلا استثنا هر کم دیرلك علوم ومعارف دنیاویـه‌نك لزوم واهمیتنی اقرار ایده‌لر، آنكا طرفدار بولونالر. لـکن کوبسی چالمالی اینژه‌نیرلر، چاپانلی دوقتورلر یتشدررگه تلیلر.

تاتیشچف ـــ تاتیشچف ایسه‌پاسوشقوفنك عکسنجه اولوب منتظم تعلیم وتربیه کورمش برذاتدر. بو اولاموسقواده مهندسلك وطوبچیلق مکتبنده اوقودی، آندن صوك طاغ ومعدن مهندسلکی تحصیل ایتمك ایچون گیرمانیاغه یبارلدی. گرمانیادن قایتقاندن صوك طوپچی‌لقده خدمت ایدوب نارۋا، پالتاوا پروت صوغشلرنده بولوندی، صکره اورنبورغ اطرافنده‌گی معدن زاودلرینی‌اداره‌ایتدی. آنك‌بعدنده معدن وآقچه صوغو اشلرینی اوگره‌نور ایچون اسویچره‌گه باردی. آندن صوك اختلال ایتکان باشقرلردنی باصدررغه یبارلدی وآستراخانغه گوبیرناطـور ایدلدی. صکره عمرینك آخر کونلرینی موسقوا یاننده اوزینك اوطارنده کیچردی.

تاتیشچف‌نك‌شول قدرخدمتلرده بولنووی، آنك فنون ومعارف ایله اشتغالنه مانع بولماغان، بوبتون عمری بویونچه تاریخ، جغرافیا وادبیات ایـله مشغول اوله‌رق، تاریخی اولان، قـول یازولری، آتالر سوزی، ملی جـرولر کبی نرسه‌لر جیغان. بونك یازغان اثرلرندن اك

اهمیتلیسی ۵ جلد ده «روسیه تاریخی» در.

تاتیشچف دینی فکر جهتنجه: بر قدر پروتستانلق تحت تائثیرنده اولوب، اسکی روحانیلرینه تنقید کوزی ایله قاراغان و: «آنلر اوز قوللرندن بایلق کیتماسون ایچون خلقنی مخصوص شولای نادانلق وقاراڭغولقده طوتقانلر» دیه فکر ایتکان. سیاسی فکرچه: مونارخیستلك که مائل بولغان و «مملکتلری، انگلتره واسو یچره شیکللی طبیعی دڭزلر وطاغلر ایله دشمندن محفوظ بولغان، خلقلری معارفده ترقی ایتکان حکومتلر ایچون دیموقراتیچسکی اداره‌لر موافق بولسه ده، روسیه شیکللی آندی بولماغان مملکتلرگه اول اداره یارامیدر» دیگان.

تاتیشچف اوزینك اوغلینه بر وصیت نامه یازوب قالدرغان. بونده: معارف، معیشت ومأموریت حقنده اوزینك تصورلرینی بیان ایتمشدر. اوغلینه تربیهٔ دینیه آلورغه، قارتایغانچه غه قدر هر وقت انجیل وکتب مقدسه اوقی طوررغه، پراوصلاونیلق نی یخشی اوگره‌نگاندن صوڭ قاتولیك لك، پروتستانلق وقالیڤنیست لکلرنیده اوگره‌نورگه توصیه ایته، چونکه روسلرغه هر وقت آنلر ایله اوچراشورغه طوغری کیله‌جکدر، دی. دنیاوی علملردن: حساب، هندسه، طوپچیلق، استحکامچی لك، تاریخ، جغرافیه اوگره‌نورگه، نظاملر، اوقازلر اوقورغه ونمسه تیلی ایله مشغول اولورغه قوشه‌در.

عائله مسئله‌سنده تاتیشچف پاسوشقوفکه عکس اوله‌رق تمام اوطوز یاشلرده اویله‌نونی معقول کوره. چونکه ایرته اویله‌نو اوقوغه ضرر بیره، دی. اویله‌نو حقنده اوز بالالرن مجبور ایتارگه آتا آنانڭ حقی بولماسون، دیه چغارلغان نظامنی تاتیشچف موافق طابا، اویله‌نو مسئله‌سنده کشینڭ اوز عقلنی تومان باصقانغه کوره تجربه ایه‌لرینه وخصوصا قرداش روغلرغه کیڭاش ایتارگه تیوش طابا، خاتونغه قل صفتی ایله دگل، بلکه رفیقه ویاردمچی صفتیله قارارغه کرك، شولای بولسه‌ده ایرلرگه خاتون نفوذنده بولنورغه یارامی، بو پك اویات اشدر، دی.

عمر سورو حقنده تاتیشچف اوزینڭ اوغلینه بویله وصیت ایته‌در: اولا عسکری، صڭره ملکی مأموریتده اوطوز ییل خدمت ایتارگه، صڭره ۵۰ یاشلرده آولغه کوچوب اوزكنڭ خوطرکده اشلارگه کرك" بوندن ماعدا: کرستیانلرگه دینی واخلاقی تربیه هم معارف بیررگه، آولده معارف وضیالی روحانی بولندروب آنڭ معیشتنی تأمین ایتارگه، کرستیانلرنی اوقو، یازوغه اوگره‌تورگه، آوللرده مونچه، خسته خانه، دارالعاجزین‌لر یاصارغه نصیحت ایته وکرستیانلردن نالوغ جیغانده هر وقت عدالتلی ومعتدل بولورغه کرك، دیه‌در.

بوڭا قدر روس ادبیاتی تاریخی نڭ ایسکیره‌ك وقتلری یازلمش اولدیغندن، احتمالکه اوقوچیلرنڭ دقتلری پك جلب ایدلمامشدر. بوندن صوڭ ادبیات جدیده‌گه یقینلاشدیغندن اوقورغه کوڭللی اوله‌چقدر.

ف. ك.

کوز نعمتی

ضعیف وعاجزلرگه شفقت . تربیه خانه‌لر. صوقرلقمی مشکل‌صاغراولمق؟.صوقرلرنڭ‌حساب لری.صوقرلرحقنده‌ندوه‌لر. شفقت‌جمعیتلری . صوقرلرنی تعلیم. صوقرلرایچون حرفلر. صوقرلر ایچون کتبخانه‌وموزه خانه‌لر.ترتیب‌وتربیه.

« وقت » نڭ ٦٤ نچی نومیرنده «اعمالر حقنده» دیه یازلمش برمکتوب وار. مکتوبنڭ آخرنده مذکور اولدیغینه کوره بونی‌ساراپول اویازدنده « بوبی » قریه‌سنده‌اولان مدرسه‌دن محمد جان اسمنده بر اعمی، املا صورتنده یازدروب غرته‌یه یبارمشدر . روایتلرگه کوره اوشبوذات مذکور مدرسه‌ده علم تحصیل ایدوب خیلی معلومات صاحبی اولمش واوزینڭ ایبداشلری یاردمی ایله ترك وعرب ادبیاتاری ایله مشغول اولمغله روسیه ده نشر ایدلن ترکی جریده‌لرنی اوقور ایمش . ذاتا « وقت » نڭ « صباح » غزته‌سندن نقل ایتمش برخبرنڭ قوسین آره‌سنده اولان بر جمله‌گه قدر دقت ایتدیکی تعجبه لایقدر .

محمدجان افندینڭ اوشبو مکتوبی‌مناسبتی ایله صوقرلر حقنده بر مقاله یازمق آرزوسیله قولمه قلم آلدم . فقط نه یازاچغم ! بونی خیلی فکر ایتدم، صوقرلر ایچنده اسلام عالمنده شهرتلری اولان ذاتلرنی یازسه‌م نه اولور ؟ دیدم . لکن بونڭ ایچون‌حاضر سرمایه‌م یوقلغی خاطرمه کلدی .

برچوق آدملرنڭ‌مسلمان خاتون وقزلارینی اوقوتوغه وبونلرغه یازو اوگرتوب تربیه ایدوگه آچیقدن آچیق قارشو طوردقلرینی کوردیکمده ، ایلك واسلامنڭ جهان یوزینه نورساچوب، طوردقلری‌وقتنده نه کبی خاتونلر اولدیغنی کورستروب کتاب یازارغه قصد ایتمشیدم‌همده بونی‌بالفعل یازارغه موفق‌اولدم (۱) . فقط بو کتابی یازار ایچون‌کوز اوڭمده رهبرلر حاضر ایدی، حتی‌کتابنڭ‌اوزون‌اولمه‌سندن قورقوب مهم شیلرنی‌ده اختصار ایدرگه مجبور اولور ایدم . اما صوقرلر ترجمه‌لرینی یازمق بوڭا هیچ اوخشاماز . زیرا صوقرلر حقنده یازلمش کتابلر کوز اوڭمده اولنمادیغی کبی حتی وارلغی‌ده معلوم دگلدر . بناءً علیه صوقر لر حقنده نه اولسه‌ده اولور برر مناسبت ایله ذکر ایدلمش شیلر اولسه کرك دیه قولمه «المستطرف» کتابی آلوب «نوادر» بابنی آچدم عربلر نوادری ، مقرئلر نوادری ، نحوچیلر نوادری ، معلملر نوادری ، پیغمبر لك دعوا ایدوچیلر نوادری ، سائللر نوادری ، مؤذنلر نوادری ، کیمه‌چیلر نوادری ، هر تورلی نوادر دیه فصل فصل ایدرك یازلمش، لکن صوقرلر نوادری یوق . کتبخانه‌مده عرب ادیبلرندن امام جاحظ حضرتلرینڭ بر قاچ اثری واردر ، بونلرنی آلوب فهرست لرینه کوز صالدم ایسه‌ده ایشمه یارارلق بر شی اولنور دیه امید اورنی کورلمادی . «دائرة المعارف»ده «عمی» کلمه‌سی مناسبتی ایله بلکه بر قدر شیلر اولنور ایدی ، لکن بونڭ صوڭ جلدی اولان ۱۱ نچی کتاب آنچق «عثمانیه» سوزی ایله طوقتامشدر . ابن عبد

---

۱) «مشهور خاتونلر» اسمنده اولان بو کتاب ۴۴۸ بیت اوزرنده ۱۹۰۳ نچیییلده اورنبورغ شهرنده کریموف مطبعه‌سنده باصلدی .

ربه (١) نكٔ «العقد الفرید» نام اثرینكٔ فهرستنی قاراب چیقدم ایسه‌ده مطلوبمه موافق شیلر بولاچغمه قناعت ایتمادم.

اوفا شهرنده طوردیغمده اسدالغابه، فوات الاعیان، فوات الوفیات، اغانی، قاموس الاعلام، خلاصة الاثر، سلك الدرر، عیون الاطباء، تذکرة الحفاظ، عنوان العبر، تاریخ الکامل، مروج الذهب، نفح الطیب، عجائب الاثار کبی اوزون اثرلرنی مرتب وتمام مطالعه ایدوب چیقمشیدم. اگرده شول وقت صوقرلر حقنده بر شی یازمق فکرم اوله ایدی، شونلرغه متعلق خبرلرنی ییغوب وصوقرلردن اولان مشهور آدملرگه علامت قویوب وارمش اولور ایدم. حالبوکه بونلرغه متعلق خیلی نوادر اوقودیغم کوگلمه بر قدر کلور، فقط خاطرسزلك بلیه‌سی سببندن هیچ برنی قایتوب ایزلب تابمق ممکن دگلدر. اگرده کتبخانه‌مده آوروپاده طبع ایدلن اثرلر اوله ایدی، بونلر سایه‌سنده چوق معلومات استفاده ایتمك ممکن‌اولور ایدی، لکن بزم بار کبی کتابلرمز مصر، استانبول ونادر اوله‌رق هند طبعلریدر. بونلر ایسه کتابلرغه مکمل فهرستلر قویمق دگل حتی اجمالی صورتده اولسه‌ده آچقچلر قویمق زحمتلرنی اوستلرینه آلمازلر. قزانده چیتك کاوش ایشلاتوچیلر اوز ایشلرینه اوزلری‌نه قدر التفاتسزلر ایسه اسلام مملکتلرینكٔ کتابچیلری‌ده شول درجه‌ده اعتبارسزلردر. بو کونلرده «رمیة من غیر رام» قبیلندن آنچق اغانی اوزرینه فرانسز عالملری ترتیب ایتمش فهرستنی کوچروب قویدیلر.

سلفلرمزنی خلقلرگه طانیتمق وشونك سببندن ملتنی بیوك کوسترمك وافرادینی‌ده بربرینه باغلاب قوت تحصیل ایتدرمك قصدی ایله یازمقده اولدیغم «آثار» ایچون لازم درجه‌ده استفاده ایده‌چك نسخه‌لر ومعلومات آلنه‌چق منبعلر یوقلغندن نه قدر مشکل حاللر کچردیکمی تجربه ایدوب بیلدیکم حالده صوقرلر حقنده مقاله یازارغه کرشمکلکم طوغروسی بر یرده ایکنچی مرتبه یغولمق قبیلندن بر قصورلقدر. هرنه ایسه بن کندی فکرمده دوام ایده‌چکم تیمرچی آلپاوتنكٔ: «بالته بولماسه بز بولور» دیدیکی قبیلندن مقاله اولماسه «مقیله» اولور.

جانلی ملتلرده هر شی یازلور. بونلر حتی آتلر وأتلرگه قدر ترجمهٔ حاللر یازارلر. هر نه قدر عمومی اشلر ایله شغللنورگه‌اوگرنمکان وعلم روح ایله آشنا اولمغان خلقلرغه کوره بو شیلر معناسز وتضیع عمرعد ایدلور ایسه‌ده بونلرنكٔ نه کبی نتیجه‌لر پیدا ایده‌چکنی وکیملرگه نه جهتدن اثر ویره‌چکنی آنچق کندی اربابی بیلور. ایلك اسلاملر، حی ملتلردن بلکه حی ملتلرنكٔ الكٔ برنچی صفنده طوروچیلرندن ایدی. هر نرسه‌نی بیلمك آرزوسی وهر بیلدیکلرنی یازمق هوسی بونلرده لازم درجه‌سنده اولور ایدی.

جاحظ حضرتلرینكٔ بر اثری شمدی کوز اوکمزده اولنور. بونكٔ بریرنده مشار الیه، بدر شهیدلرینكٔ اسملرینی یازمش کیمسه قبیلندن اتاچلر طرفندن چوقلغان آدملرنك حسابلرینی واسملرینی یازمشدر. بو کبی شیلره‌قدر معلومات ویرمش قوملر البته صوقر وصاگراو، آقساق وچولاقلر حقنده حسابسز شیلر یازمش

(١) ابو عمر احمد بن عبدربه القرطبی الاندلسی ٢٤٦ ده دنیاغه کیلوب ٣٢٨ ده وفات اولمشیدی.

اولورلر . اصحاب کرام وتابعین ، باشقه اسلام عالملرندن صوقرلرنی آیروب کتابلر یازلمش اوله‌چغنده شبهه‌مز یوق ، فقط بویله اثرلر مشرقده تاتارلر فتنه‌سنده ومغربده‌ده اسپانیوللر وحشیلکلرنده ، باشقه عربی اثرلر ایله برلکده تلف اولدقلری ظن ایدلنور. احتمالکه سلامت قالانلری ده واردر، بلکه کوبدر لکن بزم اون واونبش جلددن عبارت اولان کتبخانه‌مزده نه قدر گنه شیلر اولنه بیلور ؟

(صوڭغی وار)

ترکستان ولایتی

(باشی ٦نچی نومیرده)

«شاه‌زنده» مسجدی یاننده‌غی مذکور ایسکی قبرلیك کوبوسی تاوده بولوب ، قالغانی تاو ایتاگنده تیگز یرده در. شول تیگز یرده گی قبرتاشلری بتون ، بتونه آیاق التنده قالوب ، حیوانلر، پچان بازاری یاصالوب، قبرلر تابتالوب بتکانلر. مسلمانلر بازارلقنی دیگر یرگه یاصارغه، کوچررگه صوراسه‌لر احتمالکه مامورلر یاکه شهر دوما خانه‌سی اعتبارغه آلور ایدی. قبرلکدن باشقه ده بازار یاصارغه سمرقندده اورون ایرکن . بوصوڭ زلزله ده الغبك ابن شاه‌رخ بنا قیلغان «شیردار» مدرسه سینك قوپولی (مناره) اوستی یمرلوب توشکان. تعمیرینه حاضرنده بلکه آز خراجت کفایه قیلور ایدی. «بیبی خانم» مدرسه‌سی تمام یراقسز بولوب یمرلوب توشکان .

آقساق تیمرگوری (قبری) اوستنده‌گی «موزالی» عمارت ده تعمیرگه محتاج بعض یرلری یارلوب‌کیتکان، اوستنده (تامده) موکلانوب اولنلر اوسمشدر.

بوکونده سمرقند شهرنده فاضل مفتی محمود خواجه ابن بهبود خواجه‌نك بزگه ویرگان معلوماتلرنچه خانلردن‌قالغان ایسکی‌بنالرعددی ۳۰ غه یقین ایکان. بونلر ایچنده الڭ گوزل نقشلی وبیوك عمارتلر ریگستان (قوملق) ده بازار قتاریده مدرسهٔ شیردار ، طلله کاری ومیرزا الغ بك‌در. «شیردار» ده صورت بولدیغی(۱) ایچون نماز اوقولمی اما قالغان ایکیسنده جمعه نمازلری اوقوله‌در. وقت مساعده قیلسه انشاء الله بوبنالرنك بانیلری وتاریخلری قسقه‌چه اولسه‌ده یازلور.

منسوب اولدیغمز ترك (تاتار) قدیمگی، بیوك نفوسلی ومعتبر ملت اولساقده شایان تأسف ایدرلك اورنومز ملی تاریخمزنڭ یوقلغیدر. شونڭ ایچون ملی تیلمزده تاریخی کتابلر بولمغانغه تاریخ باردیب وتاریخنی نه‌دن عبارت دیوبده بلمیلر، یازق دگلمی ؟ !

بر ملتنڭ ملی تاریخی بولماسه منقرض اوله‌چغی طبیعیدر. قوری ملت، ملت‌سوزلری ایله اول ملتنڭ بختیارلغی نه دن عبارت اولورده وَملیت حسی قایدن کلور؟ . قزانده «سیوم بیکه» مناره‌سی یاننده بربیچاره خاتوننڭ قلبنده نیندای سرلر ونیندای حسلر ایله عزیز تنندن طاتلی جاننی فداء قیلغانی حاطرکزده‌در. بونڭ قلبنده البته برسر وبر حس بولسه کیرك . یوقسه غیر یرده اولرگه اورون تابار ایدی !.

(۱) طشنده، جنوب طرفنده ایکی آرسلان صورتی تصویر ایدلدیکی ایچون «شیردار» دیه تسمیه ایدلمشدر.

دیمك (Археологическій) آثار قدیمه گه منسوب
بنالرنی صاقلاب ممکن قدر تعمیر ایدرگه
تیوش، یوقسه صحراده بیلمسز قبرلردن استمداد
ایتوالله تعالی گه (العیاذ بالله) شرك قاتو
دگلمی ؟ . درست! قبرلرنی کوروب عبرت
آلورغه یاریدر. زیارت قیلوده ضرر یوق،
لکن مجوسیلر عادتنچه قربانلر چالونیگه حاجت؟.
بوندای اولیالر زیارتی دیه قربان چالونی
استرخانده ده کورگان ایدك. شونك کبی
عادت ترکستان ولایتنده هم معتبر ایکان.
الله نك کیملری یوق دیه مزده قویه مز.

احمد جان بیکتمروف

قویاش

باشی ۷ نچی نومیرده

ضیانك میقروبلرنی خراب وهلاك قیلمق خصوصنده
گی تأثیری هم فعل کیمبویگه بردلیلدر. ایچنده
چه چمك ایله بیك کوب میقروب اورچوتلگان
پیالادن بر تروبا قویاشقه قارشی قویولسه ۲۰-
۳۰ مینوت صوڭ تروبا ایچندهکی میقروبلرنك
خراب بولدقلری، اولدکلری کورلور. ایشته
شوشی شدتلی تأثیرنی کیمیوی شعاعلر حاصل
قیلهدر. ضیانك شوشی وجهله میقروبلرنی تلف
قیلمسی خصوصنده هر توسنك تأثیری باشقهدر.
اوشبو شدت قزل شعاعگه قاراغانده میلاوشه توسلی
شعاعلرده «۳۶۰» مرتبه آرتقدر.

ضیا، بدنمزنك یالگز اوستندن گنه طایوب
اوزماز بلکه انسجهمز آراسنه قدر نفوذقیلوب
وجودمزنی تأثیر حیاتبخشاسی آستنده بولندرر.
ایکی قویان آلنوب تیریاری آستنه ایچی آزوتیت
فضه- جهنم طاشی - محلولی ایله طولو بر تروبا
قویولوب تیریلری بیك نق تیکلدکدن صوڭ
قویانلرنك بریسی قویاشقه چیغارلسه وایکنچیسی
قارانغیده قالدرلسه بر مدت طوردقدن صوڭ
شوشی تروبالر آلنسه قارانغیده قالغان قویاننك
تیریسی آستندهگی آزوتیت فضه محلولی اوز
حالنده قالغان وقویاشقه چیغارلغان قویاننك
تیریسی آستندهکی آزوتیت فضه محلولنك ایسه
اوزگرگانی وتحلل ایتوب قارایغانی کورلور.
ایشته اوشبو محلولنی تحلیل ایتهچك وتوسینی
اوزگارته چك یالگز ضیا ایکانی نظردقتگه آلنسه ضیانك
وجودنده اڭ تیره ن نقطه لرینه نفوذ ایتوننده
هیچ شبهه قالمز.

دوقتور «رانزی» و«مازهل» متورم قاره
لردن بر قسمنی قویاشده قالدرغانلر وبر قسمنی
ده قارانغی بولمهگه یابقانلر: قارانغی بولمهده
گیلرنده تیزلك ایله تلف بولدقلرینی وقویاشده
قالغانلرینڭ کوب وقت یاشادقلرینی حتی بعضیلر
ینڭ بتونلای توزهلدکلرینی کورگانلردر. اوشبو
تجربه دخی کیمیوی شعاعات ضیائیهنڭ؛ انجسه
نڭ اڭ تیره ن نقطهلرینه نفوذ ایتدیکنی اثبات
قیلهدر. ایشته ضیانڭ اوشبو نفوذ ودخولی
وظائف عضویهمزنڭ کامل صورتده جریاننی
تأمین قیله، حیات وحکمتمزنی تقویه ایتهدر.

دوقتور «لهرو»نڭ تجربه سی هم شعاع
کیمیوینڭ حیاتگه بولغان بیك زور تأثیرینی
کورستمکدهدر. لهرو، بریسی قزل ایکنچیسی
میلاوشه توسلی پیالادن یاصالغان ایکی صاندق
آلوب ایچنه هنوز باقا بولوب بیتمگان بالالر

قویغان؛ بر آی صوڭ میلاوشه توسلی صاندوق ده‌کی بالالرنڭ استحاله قیلوب تمام بر باقا بولغاننی وقیزل صاند قده‌گیلرنڭ بالا حالنده قالغاننی کورگاندر.

بوندن ضیا شعاعلرینڭ حیات اوستنه بیك مهم تأثیری بولغانلغی آڭلاشیله‌در. ایشته ضیانڭ اوشبو خاصه‌سندن فایده‌لنمق جهتی توشونلگان وهر شعاعنڭ خاصهٔ دوائیه‌سی تیکشرلگان وبو وجهله «ضیا ایله تداوی» اصولی وضع وتاسیس قیلنغاندر.

اوشبو کونده ارباب وقوف ضیانڭ صورت تأثیر واستعمالینی، مقدارینڭ تعییننی عینیله مادی بر دوا شیکللی بیلمکده وایجابی حالنده ضیانی «راسیپت» ایله یازوب بیرمکده در.

اوشبو کونده ضیا ایله تداوی ایچون یاوروپاده موءسسه‌لر تشکیل قیلنمش وهر موءسسه‌نڭ یاننده برده یالڭز ضیا ایله تداوی چادری قوشولغاندر. شوشی موءسسه‌لرنڭ توبه‌لری پیالا ایله یابلغان بولوب آنده خسته‌لر قویاش «واننی» سنه کیررلر. بونڭ شیکللی قویاش واننیلرندن الڭ کوب فایده‌لنغان کشیلر، روماتیزمه‌لیلر، قانسزلر، چیخوتقه‌لیلر ودورنقا هتده بولغانلردر.

عمومی بولغان اوشبو موءسسه‌لردن باشقه آلمانیا وآوستریاده بایلرغه مخصوص وشهرلردن یراق وبیوك ماتور منظره‌لرغه قارشی مزین واننیلر تأسیس قیلنغاندر،

بولمه‌لری ایشکسز ومیبلی بسیط بولغان شوشی واننیلرده تداوی قیلنمقده بولغان خسته‌لر ایرته طوروب اطرافده‌کی کیچکنه طاولرنڭ اوستنه چیغارلر وآنده عصرلر کورکان آغاچلرنڭ قارت بوتاقلری آستنده ویم یشیل اولنلر ایچنده بارلق کیوملرینی چیقاروب یوندن یاصالغان واننی اشتانارینی کیارلر. سوت وبالدن عبارت بولغان ایرته‌گی آشلرینی آشادقدن صوڭ یالان آیاق یالانغاچ یوررگه باشلارلر. وبتون وجودلرینی طبیعتنڭ ضیا وهوا شیکللی ایکی مبارك منبعنه عرض قیلورلر. قویاش ضیاسینڭ شدتی آرتوی ایله واننی وقتی کیلگان بولور، موءسسه‌لرنڭ یاصالیشی پك بسیط بولوب دورت تیره‌ك اوستنه اوطورتلغان آونقی بر توبه‌دن عبارتدر.

شوشی توبه‌نڭ اوستی چین حصیری ایله یابلغاندر. خسته‌لر اوشبو حصیر اوستنده یالانغاچ بر ایکی ساعت قویاشده یاتارلر. اوبله دن صوڭ تداوی یوقتر.

«هواسز حیات بولمغانی شیکللی، ضیاسز صحت بوله آلماز.» ضیا وجودنڭ ایچنه نفوذ ایتوب انسجه‌مزنڭ حیاتنی اویاتور وقوتلندیرر ضیانڭ تأثیری ایله قانده‌کی کره ویات حمرانڭ مقداری، عددی کوبه‌یور وقوتلنور؛ مولد الحموضه ایله بیك ینگل امتزاج ایتوب توسلری قویولاشور. بو سببدندرکه ضیا ایله تداوی قیلنغان کشیلرنڭ تیریلری قارایور. ضیا، بدنمزنڭ، میقروبلر وتوقسینلر ایله یاصارغه مجبور بولدیغی صوغشده، الڭ قیمتلی بر یاردمچیدر.

* * *

شول قدر خواص شفائیه‌نی جامع بولغان قویاشدن فائده‌لنمق وتداوی ضیانی تطبیق قیلمق ایچون قویاشنڭ هر کون بزنی زیارت قیلمسی لازمدر. حالبوکه قویاش هر کون وهر موسمده چیقمیدر. بو حالده قویاشدن محروم قالغان اوشبو زمانده بیچاره خسته‌لر تداویسزمی قالسونلر؟.. یوق؛ الکتریق

ضیاسی قویاش ضیاسی اورننه تطبیق قیلنـه باشلادی ، بو ضیا هم قویاشنڭ بارلق خواصنی حائزدر .

الکتریقنڭده قزیل ، یشیل ضیاسی یعنی اشعهٔ ضروریه‌سی ، کوك ومیلاوشه ضیاسی یعنی اشعهٔ کیمیویه‌سی باردر . حتی الکتریقدن بولغان اشعهٔ کیمیویه‌نڭ آرتق ایکانی آثاری ایله ثابتدر .

(آخری بولور)

ع . فخری .

تربیه و تعلیم

تعلیم روشی

اوقوچی شاگردلرگه خصوصا بالالرغه تعلیم وقتنده قاتیغلق کوسترمك ضررلیدر. زیرا بونڭ سببندن بالالرنڭ ملکه‌لری، خلقلری بوزلور. اخلاصلری سونار ، یالقاولق عارض اولور. اوزلرینه ویرله‌چك جزالر ، ایشوته‌چك اوروشلردن قورقوب یالان سویلرگه اوگره‌نرلر، بوسببدن آدمچیلیکلری بتوب باشقه‌لرغه یوك اولا باشلارلر. بوحال شاگردلرده گنه ، بالالرده غنه دگل بلکه مستبد واوصال حکومتلر آستونده طورورغه محکوم اولان عموم خلقلرده هم کورلمش وتجربه ایدلمشدر.

ایشته اوشبو سببدن معلملرنڭ مستبد وقاتیغ کوڭللی اولمقلری درست دگلدر . حضرت عمر رضی الله: « شرع ادب ویرمگان کیمسه گه هیچ کیم ادب ویره آلماز » دیمشدر. بونڭ مقصودی ایسه شرع شریف بوینچه گوزل معامله‌لر ایله ادب اوگره‌تمك تیوش ایدیکنی بیلدرمکدر .

اوشبوقاعده‌نی شاگرد تربیه ایدوچی بالالر طوتارغه تیوشلی اولدیغی کبی عائله باشلغی اولان آتالر هم طوتارغه تیوشلیدر . ادب ویرمك قصدی ایله استبدادلق ایدرگه باراماز ، استبدادلق ایله ادب وتربیه ویرلماز.

ابن خلدون .

شخصی تربیه

تربیه‌نڭ وظیفه‌سی اخلاقنی اصلاح ایتمك وعادتلرنی توزاتمکدر. بو حال صبیلق وقتندن باشلانور ومدرسه‌ده وقت دوام ایلر.

آدم اوغلنده ایکی تورلی تربیه اولوب ، بونلرنڭ برینی انسان، باشقه‌لردن وایکنچیسنی‌ده اوز اوزندن اوگره‌نور. اوز اوزندن آله‌چق

تربیه‌سی باشقه‌لردن اوگره‌نه‌چك تربیه‌گه کوره قیمتلی واهمیتلیدر. بیوك آدملرنی شول بیوکلکلرینه ایرشدرن شیلر، باشقه‌لردن اوگرنمش تربیه دگل بلکه کندی گندیلرندن آلدقلری تربیه‌در.

اوشبو سببدن کندی حالنی اصلاح ایتمکدن مأیوس اولمق جائز بر اش دگلدر. انسان کندی اجتهاد ایدر واوز اوزندن تربیه آلوب طورر اولسه بو کون اولماسه‌ده بر کون اوزینی اصلاح ایدرگه موفق اولور. یاش وقتلرنده بر شی حساب ایدلمکان ذاتلرنك صوکره‌دن گوزل آدملر اولدقلری کوب کورلمشدر.

مدرسه‌لرنده وتحصیل وقتلرنده آلمش تربیه‌لرینه وبو تربیه‌لرینك میزانلرنی بیلمش آدملرنك مشهور ناپالیون وبسمارقنك بتونلای باشقه آدملر اوله‌چغنی دعوا ایدرگه مجبور اولور. باشقه‌لردن آلمش تربیه‌لری ایله الك فنا اولان بسمارق ایله ناپالیون، اوزلرندن آلمش تربیه‌لری سایه‌سنده الك شهرتلی انسانلر جمله‌سینه کرمشلردر.

اگرده بر کیمسه‌گه یاش وقتنده وشاکردلك زمانلرده‌ده گوزل تربیه آلمق میسر اولمش ایسه بو کیمسه‌نك اوز اوزینی اصلاح ایده آلمادقی حقنده هیچ عذری اولماز. باشقه‌لردن گوزل تربیه آلمادیغی حالده کندی کندیندن آلمش تربیه‌سی ایله آدم اوغلی اوزینی اصلاح ایده بیلور ایسه، گوزل تربیه آلمش کیمسه کندی کندیندن آلمش تربیه‌سی ایله حالنی اصلاح ایتمك بیکراك یکلدر.

الك ایلك وقتده گوزل تربیه ویرمك فرض ولازم بر شی ایدیکنده نزاع یوق. شونك ایچون یاش بالالر وشاکردلره گوزل تربیه ویرمك، کورکام خلقلر ایله عادتلندرمك تیوشلیدر.

(ادمون دیمولان)

مراسله ومخابره

قوزنیتسکی شهرندن:

صورت ورسملردن هم امامار هم عوام نفرتلنوب، حرام دیه اعتقاد ایده‌لر. داملا عالمجان حضرتده کاغدگه صورت توشرمك حرام ایدیکنی سویلمشدر (معاملات ۱۲ نچی بیت) همده — لاتدخل الملائکة بیتافیه تماثیل اوتصاویر (راموز الاحادیث ص ٤٧۰) حدیثندنده حرام اولدیغی آکلاشلور. فقط بو شیلر حرام اولنور ایسه‌هر تورلی ژورناللردن استفاده ایتمك یوللری بیکلانوب قالاچقدر. یوقسه «الاحکام تتغایر بتغا یر الازمان» قاعده‌سینك بو طوغرده‌برر دخلی وارمی؟ اوشبو سوءالنك جوابی «شورا» ده یازلمه‌سی مطلوب ایدی.

معلم: محمد یوسف المصطفوی

„شورا“

محترم داملا عالمجان حضرتلرینك مذکور اثرینی کورمادك، دلیللرینه ده اطلاعمز یوقدر. شاید «الدین والادب» مجله‌سنده

بو طوغروده مفصل وآچیق معلومات ویررلر وویررگه ده تیوشلیدر. مسئله: صورت، رسم، تمثال معنالرینی تحقیق ایدرگه موقوف اولوب، بونلرنی یاصامق، یاصاتمق، یاصالدیغنه رضا بولمق، ایوگه کرتمك واریوده طوتمق، عصر سعادتده صورت کلمه‌سی نه‌لرنی شامل اولدیغنی بیلمك، مدینه ده نه کبی صورتلر اولوب ده بونلرنی کیملر ونه ایچون یاصادقلرینی اوگرنمك کبی پك کوب قسملرگه آیرلسه کرك. علمای راسخون شاید بو بحثنی مهمل قویمازلر بر حکم ویررلر، شوگاقدر «شورا» ده مناسبت کلدکچه رسملر قویولوب طوررلر.

شوعّه

●● آمریقاده اولان الوغ محکمه‌لردن بریسی، کشی اولمی حقنده حکم ایدر ایچون علم وعقل ایله مشهور اولان خاتونلردن اون ایکی دانه سنی محکمه‌گه چاقردی. محکمه‌ده ایش غایت دقت ایله قارالدی، عیبلی کیمسه‌دن جوابلر آلندی، شاهدلر سویلادیلر. پر قورور عیبلادی، دعوا وکیللری مدافعه ایتدیلر. بوندن صوڭ محکمه‌ده پریدسیداتیل اولان ذات خاتونلرغه قاراب اوشبو اش طوغروسنده اوزون بر خطبه‌سویلادی، مسئله‌ده اولان اڭ یاشرون نقطه‌لرغه‌قدر بیان‌ایتدی، بو طوغروده اولان نظاملرنی بر قالررمای آچوب ویردی.

بوندن صوڭ: «ایشته اوشبو بولمه‌گه کروب بواش حقنده اوز وجدانڭز ایله (خواه نظامغه طوغری اولسون خواه اولماسون) بر حکم توزوگزده بونده مجلس‌گه چیقوب شونی اوقوگز، بو مسئله‌سزنڭ حکمکز ایله تمام‌اوله‌در!» دیدی. خاتونلر بولمه‌گه کروب کیتدیلر، ایشکنی بیکلادیلر. بونده ایسه‌بتون محکمه، خاتونلرنڭ حکملرینی کوتوب طوره‌لر، عیبلی کیمسه‌ده نه بولور؟ دیه اوتلی کومر اوستینه باصمش آدم کبی بر حالده اطوره‌در. بر ساعت اوتدی، ایکی اوتدی، اوچ اوتدی، خاتونلرنڭ شاولادقلری ایشدلنه، اما اوزلری همیشه چیقمیلر. یاروم، نهایت بر ساعتده تمام اوله‌چق اشنڭ دورت بیش ساعتلرگه صوزلدیغندن ضروری پریدسیداتیل خاتونلر بولمه‌سینه باروب ایشوکنی آچدروب کردی. مگرده بو خاتونلر اوزلرینڭ اشلاپه وکولمکلری حقنده مناظره ایدشوب اوطوررلر اصل مسئله حقنده بر کلمه اولسون سوزلری اولمامش ایمش بونی بیلدیکنده پریدسیداتیل فرق العاده آچیغی کلمش وآبدرادیغندن محکمه حضورینه قچقروب کولدیکی حالده چیقوب اشنی سویلامش، ایمدی بوکون کیچ اولدی، بو اش حقنده ایرته‌گه خاتونلرنی چاقرمای محکمه یالگز اوزلگندن‌گنه حکم ایتار، دیه اعلان ایتمش.

●● آتالی آنالی تچقانلر برییل ایچنده ۸۰۰ گه یتار. تچقانلر سرایتلی خسته‌لکلرنی یورتدن یورتغه کوچروب یورتدیکاری کبی آدم بالاسی ایچون باشقه‌چه ضررلاری‌ده کوبدر. یورتده طوروچی بر تچقاننڭ ییل بوینچه آدم بالاسینه ایتمش ضرری هر کون باشینه ایکی تین مقداری حساب ایدلنه‌در. اوشبو سببدن

تچقانلرنی بترمك حقنده آور وپاده برقونفرانس تشكیل ایدلمشدر .

◆◆ گرمانیاده « هیرشبرغ » شهری طبیبلرندن بریسی هنوز اون آلتی یاشینه یتمامش بر قزنك معده سنده اینه‌لر وارلغنی فوطوغراف واسطه سیله كورمش وشونی آلمق ایچون عملیات جراحیه ایدوب جمله سی ۱۴۱۰ عدد اینه آلمشدر .

◆◆ خاتونلرینی آیرمش ایرلر « برلین » شهرنده اوزلرینه گنه مخصوص اولمق اوزره بر قلوب آچمشلردر . شمدی بونك اعضاسی اوچیوزدن زیاده‌در .

◆◆ فرانسیه‌ده قریه‌لرنك برنده وفات اولان بر تلنچینك روسیه آقچه‌سی حسابیله اونبیش بیكدن آرتق آقچه‌سی قالمشدر .

◆◆ هجرتدن ۳٤۰ نچی ییلده وفات اولان امام ابوزیدبن سهل البلخی‌نك « البدء والتاریخ » اسمنده اولان تاریخ كتابنی اوشبو كونده فرانسزلر طبع ایتدررگه باشلامشلر وفرانسزلسانینه‌ده ترجمه ایتدرمشلردر . بونك نسخه‌سینی فرانسز قونصولی اولان موسیو كلمان هوار استانبولدن تابمشدر . بوكونه قدر اون دورت جلدی تمام چیقمشدر .

(تركلر فرانسزچه‌دن ترجمه ایدرك هر ییل یوزلر ایله رومان باصدردقلری حالده بویله عزیز اسلام اثرلرینه كوزلری توشمادیكی تعجب ایدلنه‌چك حاللردندر) .

◆◆ آمریقا میسیونیرلری قزلرغه مخصوص اولمق اوزره مصر شهرنده بر مكتب عالی تأسیس ایده‌لر . بونك ایچون اورن آلوب فیورال آینده مكتب بناسینك نیگزنی صالمشلر در . ایكیوز قز آلورلق حجره‌لری اوله‌چق وبنانك مصارفی یوز آلتمش بیك صوم تخمین ایدلمشدر . اوقولنه‌چق علملر : عربچه ، فرانسزچه ، انگلیزچه وعلوم عالیه درسلری .

◆◆ گرمانیا ، چین مملكتنده چین شاگردلرینه مخصوص اوله‌رق بر دارالفنون تأسیس ایده‌چك وبونك جمله معلم وخادملری گرمانیالو اولمق شرط اولنه‌چقدر .

◆◆ آمریقاده حیرام مكسیم اسمنده بر ذات تاوشسز آتولا طورغان ملتق چیقارمشدر . شمدی بوندن صوك آدم اولدرمك ینگل بولاچقدر . ریۋالویرینی كیسه‌سنده یاكه ییگنده طوتدیغی حالده اورام بوینجه كشی اولدروب واررغه ممكنلك اولور . (زهی مدنیت !) .

اشعار:

نیچون کوزمز آچلمی؟

آچلدی بارچه نك کوزی بزم کوزلر آچلمازمی؟
ترقی ایلیوب ملت یوره کلر بر باصلمازمی؟
عجب بزلر همیشه آرتقه آدلیمز هوس برله
تاتارلرنك آیاغی یوقسه آلغه هیچ آتلمازمی؟
قانمزمی، دینمزمی بزی رسوای ایدن بوکون
بوبرچیکسز فلاکتدن بزم باشلر قوتلمازمی؟
دینمز اولسه گر اسلام معارفدن نیچون طیسون؟
معارف منبعی ده دین اسلام دیب، اوقونمازمی؟
قانمزدر بزم مانع دیبور ایرسه ك ترقی گه
تاتارخان هم ترك خاقانلری دستور طوتلمازمی؟

ح. فخری.

قطعه

(تمام بولماغان بر اثرمدن)

چچب سوز درلرن، ای، کلك مغموم،
کوکل جان یرلرن آچب، تخم کوم!
بتب عمرك، ایتب کومگچ اوزکنی،
ایترلر حرز جان کومگان سوزکنی.
توگب موکلار، طوغان کویلرنی کویله،
یانب، شیدا کوکل کویگاننی سویله.
آغز یشلرنی، قیل توشلرنی اروا،
بتب، بر بر بوی آتسون نخل سودا.
قارانغی تون ایسه یاقن، یراقلار،
حزین قلبمنی واقلا ـ یاق چراقلار؛
غریبلر شمچراق کورگانده یوادا،
دیسونلر، برزمان بار بولغان اولدا..

درد مند.

بوزلوم مانالمادم

گرچه مین ده بار صاناالدم ، ایل قاتار صان آلمادم ،
ایلده یوردوم ، حظلار آلدم ، اویلاسام ، صان ـ آلمادم !
یاندی مجنون ، یاندی فرهاد ـ بر یانب آط آلدیلار ،
مین غریب ملك قات یانب دا ، یاندیغا صانالمادم ؛
اویلاغز : معشوقه مکلر ! . . .
مین عاشق صانالمادم !

کمگه وصلت ، کمگه امید نعمتن بیردی فلك ،
مین امیدنك صول قولندان برصنق نان آلمادم .
.... کمگه وصلت ، کمگه امید !...
مین صنق نان آلمادم !

ایتدیلر کم بربختسز ایلگه عاشقسك فقیر ،
برقزاردم ، بربوزاردم . . . نی طانیم — طانا لمادم .
.... نی طانیم ؟ . . . طانالمادم !

سزنی ، ملت قزلاری آه ، ای امید یولدوزلاری !
تاك سحرلر ازلب ازلب ، بر کورب قاناآلمادم .
. . . ای امید یولدوزلاری ! . . .
. . . بر کورب قاناآلمادم !

ایسدی جیللر ایل اچندن ، ایرته کیچ صالدم قولاق ،
جیل ـ جیلسلرنك موکوندان ذوق الحان آلمادم .
قایدا برطاو ، قایدا مأمول چشمهٔ آب الحیات ،
تز یوگوندوم ، بش طامزدم ، دردکه درمان آلمادم .
. . . . دردکه درمان آلمادم !

بئر ملت ، مأزمزم کوزلدم یل لار بویی ،
یتدی دفنم وقتی ، کفنم بوزلون مانالمادم .
ویلا ! . . .
دریـیـیـغ !
بوزلرم ماناآلمادم ! !

دردمند .

لطائف

وفيات الاعيان كتابندن

(ابو العينا)

•• وزيرلردن بريسی ابو العيناغه : «ايشا ككنی نيچوك اوغرلاديلر؟» ديه صوراديغنده، ابو العيناء «اوغريلر يانلرنده يوق ايدم، شونك ايچون نيچوك اوغرلادقلرنی بيله آلمادم» ديه جواب ويرمشدر .

•• حضرت علی نسلندن اولان بر كشی قچقر شدقلری وقت ابو العيناغه : «اللهم صل علی محمد وعلی آل محمد ديه هر كون بڭا صلوات ايته‌سن ! » ديدی. ابو العينا بوڭا قارشوبن: وعلی آل محمد الطيبين الطاهرين »ديه‌م‌ده سن چقوب قالاسون ! ديه جواب ويردی .

•• وزيرلردن بريسی بر زور مجلسده : «خلق بر مكيلرنی مدح ايتمكده افراط قيله‌لر ، بويله خبرلرنی يازوچيلر چيقارمشلردر ، يازو چيلر كوب وقت يوقنی يازالر» ديمشيدی . ابو العيناده وزيرگه يوزن دوندروب: « شول يالانچی يازوچيلر نيچون سزنك حقكزده شويله يالغانلاب مدح ايتميلر عجايب ؟! »ديه الزام ايتمش ويوزنی قزارتمشدر .

•• ابو العينانك : «سز كيم اوله‌سز ؟» ديه صورديغينه قارشو بر كيمسه : «آدم اوغلی ! » ديه جواب ويرمش . ابو العيناده بوڭا ! «های بارك الله ! عمرلرك اوزون بولسون ! آدم عليه السلامنك نسلی هميشه دنياده بار ايمش ، بن ايسه بو نسل منقرض بولمشدر ديه ظن ايدوب يورمكده ايدم ! » ديمشدر .

•• آغير خسته‌لگی خبری تارالمش عبد الله بن منصور اوينك ايشوكينه كيلوب ابو العينا : « عبد اللهنك نه حالی وار ؟ ديه صورادی . ايشوكنی آچوب : « اللهه شكر سزنك مقصودڭزچه ! » ديه جواب ويرديلر. (يخيشيلاندی ديمكنی قصد ايته‌لر) بوڭا قارشو ابو العينا : «نيچوك صوك آغلاغان تاوشلر، خاتونلرنك قچقرشولری ايشتولمی ؟ » ديدی (ارزينك مقصودينی ترجمه ايته‌در .)

•• زنا قيلمق ايله اسمی چيقمش اولان بر ذات ابو العيناغه تورتمك قصدی ايله : «بزم - بصره‌ده نه قدر يالانچی وار ؟ » ديديكنده ابو العيناده : «زناچيلر صانوننچه ! » ديه مذكور ذاتنی اويالتدی .

•• ابو الصقرنك : «قچقرشقان وقتده هر قاچان تربيه‌سز آدملر ييكه‌لر » ديديكينه قارشو ابو العينا : «شونك ايچون سڭا بر كشی ده قارشو طوره آلميدر » ديمش .

خطا	صواب	بيت	يول	باغانا
۱۷۳۹	۱۷۲۹	۲۳۳	۸	۲
شاكر	شاكرد	،،	۳۰	،،
غزته‌لرينه	عزتلرينه	۲۴۰	۸	۲
آصلی	اصلی	۲۴۲	۲۸	۱

ناشری: محمد شاكر ومحمد ذاكر راميفلر.
محرری: رضاء الدين بن فخر الدين.

Типо-лит. Т-ва Каримовъ, Хусаиновъ и Ко. Оренбургъ. «كريموف، حسينوف وشركاسی » مطبعه‌سی اورنبورغ ده